ئادابی کۆمەڵایەتی

نوزادی

لە قورئان و سوننەتدا

ئامادەکردنی
نەوا محمد سعید

چاپی
سێیەم

2009

بسم الله الرحمن الرحيم

ئادابی کومەلایەتی

لە

قورئان وسوننەتدا

ئادابی کۆمەڵایەتی

لە

قورئان وسوننەتدا

ئامادەکردنی

نەوا محمد سعید

التفسير

بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن

١٤٣٠ - ٢٠٠٩

ناوی نامیلکە: ئادابی کۆمەڵایەتی لە قورئان و سوننەتدا
ناوی نوسەر: ئەوا محمد سعید
چاپ و بڵاوکردنەوەی: نوسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن/ هەولێر
خەت: نەوزاد کۆیی
بەرگ: ئەمین مخلص
دیزاینی ناوەوە: عزالدین محمد
نۆرە و ساڵی چاپ: ٢٠٠٩ز- سێیەم ١٤٣٠ك
تیراژ: ٢٠٠٠ دانە

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان ژمارەی سپاردنی (٧٨٤) ساڵی ٢٠٠٥ی دراوەتێ

بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن
هەولێر- شەقامی دادگا - ژێر ئوتێلی شیرین پالاس
ت: ٢٢٢١٦٩٥ - ٢٢٣٠٩٠٨- ٢٥١٨١٣٨
مۆبایل: ٠٧٥٠ ٤٦٠ ٥١ ٢٢ - ٠٧٧٠ ١٣٨ ٧٢ ٩١
tafseeroffice@yahoo.com
tafseeroffice@maktoob.com
altafseer@hotmail.com

www.al-tafseer.com

پێشـەكی:

الحمدلله الصلاة والسلام على رسول الله محمد صلى الله عليه وعلى آله وصحبه وسلم.

لە نێوان هـەردوو كـەس، دوو هـاوڕێ، دوو كۆمـەڵ وا دەخوازێ جۆرە مامەڵەیـەك و هەڵس وكـەوتێك هـەبێ؛ تـا ڕەوڕەوەی كاریان بە شێوەیەكی سانا بڕوات بەڕێوە. دیـارە چۆنیەتی مامەڵەو ڕەفتـار لەگـەڵ یـەكتری تـەنها خـوای دەروننـاس دەیزانـێ، چ مەنهـەج و یاسـایەك دابنـێ، كـە جوانكاری تیا بێ و مەردومەكان لێـك زویـر نـەبن و ڕێـزی یەكتری بگرن، لەبەر ئەوە بەندە بە ئەركی سەرشانی خـۆی زانی، كە هەڵـسێ بـە ئامـادەكردن و هەڵبـژاردنی ئـادابی سەرەكی كۆمـەڵایەتی ئیسلامی بە پێی قورئان و سـوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، بۆ ئەوەی ئەم ئاداب و ڕەفتارە جوان و ڕازاوانـەی ئیـسلام بەرجەسـتەی خـەڵك بكـرێ و زینـدوو بكرێتـەوە، چـونكە لـەم ڕۆژگـارەی ئێـستادا زۆر لـە

مسوڵمانان ئەم ئادابە ئیسلامیانەیان فەرامۆش کردووەو لەژیانی ڕۆژانە پیادەی ناکەن، کە شێوازی شارستانیەت پیشان دەدات.

لە خوای بەخشندە دەخوازم ئەم بەرهەمە بچوکەم بۆبکاتە (صدقة جارية)و لە گوناهە زۆرەکانم خۆش ببێ‌و نیەت پاکی‌و خواویستیم پێ ببەخشێ، وام لێبکات کاری خێروچاکە ئەنجام بدەم‌و، مەبەستم تەنها ئەوبێت.

نەوال محمد سعید

٢١/شوال/١٤٢٦ك

٢٠٠٥/١١/٢٣ز

ئادابی ئیسلامی لە کۆمەڵگا

شێوازی هەڵسوکەوت و ڕەفتار لە نێو کۆمەڵگادا، پێناسە و ماهیەت و ناوەڕۆکی گشت ڕێبازو بەرنامەو فیکرە یەك بەدەردەخات. ئیسلامیش کە تاکە بەرنامەی داڕێژراوو بێوێنەی پەروەردگارە، خاوەنی چەند ئاداب و ڕەفتارو خووڕەوشتێکی شارستانیەتە، کە لە هیچ بەرنامەی تر بەرجەستە ناکرێ.

ئەم ئاداب و ڕەفتارە کۆمەڵایەتیە ئیسلامیانەش، کە لە خوارەوە دەیان هێنینە سەر سفرەی باس، پێویستە مسوڵمانان بە گشتی و بێ دریغی و کەموکورتی لەنێو خۆیان و کۆمەڵدا پیادەی بکەن و، بیسەلمێنن کە تەنها ئیسلامە تاکە بەرنامەی نوێ خوازو شارستانیەت، بەرنامەیەك نیە خۆی دوورە پەرێز کات لە کۆمەڵگاو گۆشە نیگاو وشك بێتە بەرچاو.

ئەم ئاداب‌و ئاکارو ڕەوشتانەی باس دەکرێن، بەرنامەی کاری ڕۆژانەی مسوڵمانە، کە دەبێ‌و پێویستە پێوەی پابەند بێت‌و ئیسلامێکی جوان پیشان بدات، کە خەڵك چاوی لێ‌بکەن.

جا مسوڵمان، هەموو قورئانی لەبەربێت، یا (صحیح البخاري ومسلم)ی لەبەربێت، بەڵام لەگەڵ خەڵکی وتە ناخۆش‌و قسە ڕەق بوو، هەست بریندارکەر بوو، ئازاری دڵی خەڵکی دەداو...هتد، ئەوا ئەم قورئان لەبەرکردن‌و فەرموودە لەبەرکردن هیچ سوودی نیە، چونکە قورئان‌و سوننەت بۆ پیادەکردن هاتوون، نەك بۆ خۆهەڵکێشان‌و تەنها خوێندنەوە.

دیاریشە، کە ئیسلام بە جیهان بڵاوبۆوە، بەهۆی ئاکارو ڕەفتار جوانی بازرگانە مسوڵمانەکان بوو، ئەگینا خەڵك نەهاتن دیراسەی ئیسلام بکەن، ئنجا مسوڵمان بن.

ئیسلام وتەو کردارە، ڕەوشت‌و ڕەفتاری جوانە، ڕەچاوکەری هەستەکانە، دافدەری مافانە، کەواتە

مسوڵمانیش دەبێ ڕەنگدانەوەی ئەم ئیسلامە بێت و ئادابەکانی جێبەجێ بکات، وەك لە خوارەوە باس دەکرێن:

١- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ خوادا.
٢- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ.
٣- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ دایك و باوکی.
٤- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ خزم و نزیکانی.
٥- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لە میوانداری.
٦- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لە بەکارهێنانی تەلەفۆن و موبایل دا.
٧- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لەکاتی نان خواردندا.
٨- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی خواردنەوەدا.
٩- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی سڵاوکردندا.
١٠- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی مۆڵەت وەرگرتندا.
١١- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لە کۆڕ و مەجلیسدا.
١٢- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی قسەکردندا.

١٣- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لە گاڵتەو سوعبەتدا.
١٤- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی پیرۆزباییدا.
١٥- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی سەردانی نەخۆشدا.
١٦- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی پرسەو تەعزیەدا.
١٧- ئەدەب و ئاکاری مسوڵمان لەکاتی پژمین و باوەشکدان.

ئــەدەب و ئاکاری مســوڵمان لەگەڵ خــوادا

دیارە گەر چاکە لەگەڵ یەکێك کرا، ئــەوا ڕێــزو ئــەدەب بەرامبەر بــە چــاکەکارەکە دەنــوێنرێ، پێویستیــشە ڕێــزو ئەدەبی بەرانبەر بنوێندرێ.

لە هەموو کەسیش شایستەترو پێویست‌تر، ڕێزو ئەدەبی بەرانبــەر بنوێنــدرێ؛ خــوای بەخــشندەیە، کــە چــاکەو بەخششەکانی نایەتــە ژمــاردن ﴿وَإِن تَعُدُّوا نِعۡمَةَ ٱللَّهِ لَا تُحۡصُوهَآۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿١٨﴾ النحل ....ئەگــەر هەرچی چاکەی خودایە بژمێرن، لە ژماردن دوایی نایە﴾.

ئەدەبو ئاکاری بەرزنواندن بەرانبەر بە خوای بەخشش کار بەم شێوەیە:

١- بەندایەتی کردنیو پەرستنی:

ئەمــەش بــەوە دێتــەدی، کــە بــە تــەواوی ملکەچــی فەرمانەکانی بیتو بــە گــەورەی دابنــێی لــە هــەموو کارێکدا.

دیـاره پەرسـتنیش تـەنها لـە نوێـژو ڕۆژووو حـەج و زەكات كورت هەڵنەهاتووه، بـەڵكو مانـا فراوانەكـەی پەرستن ئەوەیە، كـە مرۆڤـی مـسوڵمان هـەر كارێـك ئەنجام دەدات، لە كاری ڕۆژانەی لەگەڵ ماڵ و منـداڵی، لەگەڵ هاوڕێكانی، لـە كـڕین و فرۆشـتنی و، لـە كـاری فەرمانبـەریی و مامۆسـتایەتی، مەبەسـتی پـێ ڕەزامەندی خوا بێـت و بـە پێـی بەرنامـەو مەنهـەجی شەریعەتی خوا بێت.

جا كە پەرستن (العبادة) ئەم مانا فراوان و گشتگیریەی هەبێت، ئەوا خـوای بەخـشندە كردویەتیـە مەبەسـتی بەدیهێنان و هێنانەبون، وەك دەفەرموێ: ﴿وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ الذاريات ...مـن هـەر بۆیە جندۆكەو مرۆم دروست كرد، تابـمپەرستن﴾.

شەرع ناسانیش ئەم فیكرەیان بـەم گوتەیـە گـوزارش كـردووه، كـە دەڵـێن: (النيـة الـصالحة تقلـب العـادة عبادة.... نیەت پاكی و باشی، عادەت و خوو نەریت بۆ پەرسـتن وەردەچـەرخێنێ، كەواتـە نـان خواردنمـان بـە

مەبەستی بەهێزبون بۆ جێبەجێکردن و پیادەکردنی فەرمانەکانی خوا، عیبادەتە، خوێندن و فێرخوازی بە مەبەستی خزمەتکردن بە مسوڵمانان، عیبادەتە، جیهادو خۆبەختکردن لە پێناوی بەرزکردنەوەی دینی خوا، عیبادەتە، لابردنی شتێك لە ڕێگا، کە ئازار بە مسوڵمانان بگەیەنێ، عیبادەتە.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ((إنَّما الأعْمالُ بالنيّات، وإنَّما لكلِّ إمرئٍ ما نَوى، فمن كانت هجرته الى الله ورسوله فهجرته الى ما هاجر الى الله ورسوله، ومن كانت هجرته الى دنيا يصبها، أو إمرأة ينكحها فهجرته الى ما هاجر إليه... بەڕاستی ئەنجامدانی کردەوەکان بە پێی نیەتەکانە، هەرکەسو بە پێی نیەتی خۆیەتی، هەرکەسێ کۆچکردنی بۆ خواو پێغەمبەرەکەی بێت، ئەوا کۆچەکەی بۆ خواو پێغەمبەرە، هەرکەسێکیش کۆچەکەی بەمەبەستی دەستکەوتنی دنیا بێت، یان بۆ ئەوەی ژنێك مارە بکات، ئەوا کۆچەکەی بۆ ئەو مەبەستەیە، کە کۆچی بۆ کردووە)). متفق عليه.

٢- تاعـــەت و گوێڕایەڵی:

گوێڕایەڵی خوا بەجێبەجێ‌کردنی فەرمانەکانی و یاسـا بـەپێزەکانی دێتـەدی، هـەروەها بەدورکەوتنـەوە لـەو کارانەی قەدەغەو حەرامی کردون.

هەندێ لە زانایان تاعەت، بـە بـەردەوام بـون لەسـەر کاری چاکەو پیادەکردنی بەرنامەی خوا راڤـە دەکـەن. ﴿فَٱسۡتَقِمۡ كَمَآ أُمِرۡتَ ....﴿١١٢﴾ هـود﴾. هـەروا خـوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ تَتَنَزَّلُ عَلَيۡهِمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُواْ وَلَا تَحۡزَنُواْ وَأَبۡشِرُواْ بِٱلۡجَنَّةِ ٱلَّتِي كُنتُمۡ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾ فـصلت ...ئەوانەش کە گوتویانە: پەروەردگارمان خودایـەو لـە گفتیان لایان نەداوەو بەردەوام بون لەسەر کاری چـاکە؛ فریشتە دێنە لایان و پێیان دەڵێن: نە بترسـن، نـە خـەم بخۆن؛ مژدەتان لـێ‌بێ گەیشتونە ئـەو بەهەشـتەی، کـە بەڵێنتان پێدراوە﴾.

تاعەتی خوا بەڵگەی ڕاستیی خۆشویستنە، سەرپێچیو گوناهیش بەڵگەی ناڕاستی خۆشویستنە. گوتراویشە: (إن المحب لمن یحب مطیع... ئەو کەسەی یەکێکی خۆش بوێ بەگوێی دەکات).

خوا بەخشندەش بەڵێنی بە بەندە گوێڕایەڵە خۆشەویستەکانی داوە، کە بەهەشتی ڕازاوەیان پێ‌ببەخشێت، وەك دەفەرموێ: ﴿وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَۚ وَحَسُنَ أُوْلَٰٓئِكَ رَفِيقٗا ٦٩﴾ النساء ....هەرکەسێکی بەرفەرمانی خوداو ئەم پێغەمبەرەبێ، دەبێتە هاوڕێی ئەوانەی خودا چاکەی دەگەڵ کردون؛ لە ڕێزی پێغەمبەران، خوداپەرستانی ڕاستیو شەهیدانو پیاوچاکان؛ چ هاوڕێیانێکی چاکیشن ئەمانە!﴾.

هـەروا دەفـەرموێ: ﴿قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ...﴿٣١﴾ آل عمـــران...
بلێ: ئێوە ئەگەر خوداتان خۆشدەوێ، شوێن من کـەون، هەتا خوداش خۆشی بوێن و لە گوناهانشین ببورێ﴾

٣- شەرم کردن لە خوا:

شەرم کردن لە خوا لە گرنگترین پایـەی ڕێـزو ئەدەبـە بەرانبەر بە خوای گەورە.

(الحیاء) شەرم لە زمانەوانیدا مانای پۆشتەیی، هەروا مانای خۆدەرنەخستن، یان ڕازی نەبونە بە شـتێك، کـە پێچەوانەی شـەرعی خوایـە، یـان بـە ئاشـکرا ئـەنجام نەدانی سەرپێچیو گوناهوتاوان.

هەندێ لە زانایان پێناسەی شـەرم (الحیـاء)یـان بـەوە کردووە، کە: ڕەوشتو ئاکارێکە بۆ وازهێنان لـە کـاری ناشیرینو، کەمتەرخەمی نەکردن بەرانبەر بەخاوەن ماف.

پێغەمبەری خوا ﷺ ئاماژەی بەوە کردووە، کە شەرم خێرو چاکەی بەدواوەیە. عیمرانی کوڕی حەصین -خـوا لێی ڕازی بێ- گوتویەتی: پێغەمبـــــــەری خوا ﷺ

فەرموویەتی: ((الحياء لا يأتي إلاّ بخير))متفق عليه.

پێغەمبەری خوا ﷺ لە فەرمودەیەکدا ڕاڤەی شەرم (الحياء) دەکات‌و دەفەرموێ: ((إستحيوا من الله حق الحياء، قلنا إنا نستحي من الله يا رسول الله والحمدلله، قال: ليس ذلك، الإستحياء من الله حق الحياء: أن تحفظ الرأس وما وعى، والبطن وما حوى، وتذكر الموت والبلى، ومن أراد الآخرة وترك زينة الحياة الدنيا، وأثر الآخرة على الأولى، فمن فعل ذلك فقد استيحى من الله حق الحياء...)) وەك پێویست لە خوا شەرم بکەن، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا، سوپاس بۆ خوا ئێمە شەرم لەخوا دەکەین، فەرموی: ئەوها نا. شەرم کردن لە خوا وەك پێویست ئەوەیە، کە سەرت‌و چاوو گوێچکەو زمانت لە گوناهان بپارێزی، زگت‌و ئەوەی لەگەڵ زگدایە لە گوناهان بپارێزی، هەروا یادی مردن‌و ڕزین بکەیت، هەرکەسێ ڕۆژی دوایی بوێ‌و جوانی‌و ڕازاوەیی دنیا واز لێ بێنێ‌و بەسەر دنیا هەڵبژێرێ، جا هەرکەسێ ئاوای کرد، ئەوا وەك پێویست شەرمی لە خوا کردووە)) رواه الترمذي عن ابن مسعود.

ئەبولەیسی سەمەرقەندی (شەرم)ی بە دووجۆر داناوەو گوتویەتی: شەرم دوو جۆری هەیە:

١- شەرمێك لەنێوان خۆت‌و خەڵکدا.

٢- شەرمێك لەنێوان خۆت‌و خوادا.

شەرم کردن لەنێوان‌و خۆت‌و خەڵك ئەوەیە، چاوت بپارێزی لەو شتانەی بۆت حەڵاڵ نیە تەماشای بکەیت. بەڵام شەرمی نێوان خۆت‌و خوای گەورە بریتیە لە هەست کردن‌و پێزانین بە بەخششەکانی‌و، شەرم بکەیت سەرپێچی فەرمانەکانی بکەیت.

٤- شوکرانەبژێری بەخششەکانی خوا:

سوپاسگوزاری‌و شوکرانەبژێری، یان بەدڵ، یان بە زمان، یان بە کردەوە دەردەبڕدرێ.

شوکرانەبژێری بەدڵ بریتیە لە هەبونی هەستی خێروچاکە نواندن بۆ هەموو خەڵك، چونکە هەموو خەڵك چاو لەدەستی خوان‌و خۆشەویسترین کەس لای خوا، ئەو کەسەیە بۆ چاو لەدەستەکانی سودمەند بێت.

شــوکرانەبژێری بــەزمان بریتیــە لــە ســوپاس و ستایـشکردنی خـوا، هـەروا بـەردەوام زیکروپاڕانـەوەو تەسبیحات کردن.

شــوکرانەبژێری بــە کــردەوەش بــەوە دێتــەدی، کــە ئەندامەکانی جەستە لە جێبـەجێکردنی فەرمانـەکانی خوا بەکاربهێنرێت و، سەرپێچی خوای پێنەکرێت.

دیــارە شــوکرانەبژێری نیعمــەتی چــاو بریتیــە لــە پاراستنی و دانەواندنی لەئاست ئەو شتانەی خوا حەرامی کــردوون، وەك تەماشــانەکردنی ئــافرەتی نامــەحرەم و گۆڤارە ڕوت و نیمچە ڕوتەکان و فلیمە بێئابڕوەکان.

شوکرانەبژێری زمانیش بریتیە لە غەیبـەت نـەکردن و دوزمانی نەکردن و قسە نەهێنان و نەبردن و تێك نـەدانی نێــوان دوکــەس و فیتنــەیی نــەکردن و هەســت بریندارنەکردنی خەڵك و تەریق نەکردنەوەیان.

شوکرانەبژێری هێزو تواناش بریتیـە لـە سەرخستنی چەوســاوان و زوڵــم نــەکردن و خــەبات و تێکۆشــان لەپێناوی خوا.

شوکرانەبژێری نیعمەتی دارایی‌و دەوڵەمەندی بریتیـە لە یارمەتیدان‌و کۆمەکی هەژارو نەداران، بەبێ منـەت کردن‌و بەچاو دادانەوە.

خوای گـەورەش دەفـەرموێ: ﴿...لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ ... ﴿٧﴾ إبـراهيم ... گـەر شوکرانەبژێرم بن بۆتان زیاد دەکەم﴾.

٥- ڕازی بون بەقەزاو قەدەری خواو ئـارام گـرتن لـەکاتی بەڵاو ناخۆشیدا:

باشترین وتە سەبارەت بـە قەزاوقـەدەر فەرمودەکـەی پێغەمبەرە ﷺ، کە ئاڕاستەی ئیبن عەبباس دەکـات‌و دەفەرموێ: ((**يا غلام إني أعلمـك كلمـات: إحفـظ الله يحفظك، أحفظ الله تجده تجاهك، إذا سـألت فاسـأل الله، وإذا إستعنت فاستعن بالله، واعلم أن الأمة لو إجتمعت على أن ينفعوك بشيء لن ينفعك بشيء قد كتبـه الله لك، ولو إجتمعوا على أن يضروك بشيء، لـن يـضروك بـشيء قـد كتبـه الله عليـك، رفعـت الأقـلام وجفـت**

الصحف))... کوڕیژگە! چەند وشەیەکت فێردەکەم: دینی خوا بپارێزە، خوا دەتپارێزێ، خوا بپارێزە، خوا بەرەو ڕوت دێ، گەر داوای شتێکت کرد، تەنها لە خوا داوابکە، گەر داوای فریاکەوتنت کرد کە بە فریات بێ، تەنها هاواری خوا بکە، بزانە گەر هەموو خەڵکی کۆببنەوەو بیانەوێ سودێکت پێ ببەخشن، کە خوا نەینوسیبی، ناتوانن سودت پێ ببەخشن، هەروەها هەموی کۆببنەوە بیانەوێ زیانت پێ‌بگەیەنن، کە خوا نەینوسی بێ، ئەو زیانەت پێ‌ناگات، قەڵەمەکان لە نوسین هەڵگیران‌و پەڕاوەکانیش وشك بونەوە (واتە: قەزاو قەدەری خوا بڕاوەتەوە). رواه الترمذی وقال: حدیث حسن صحیح.

کەواتە: بابای مسوڵمان وەك ئەدەب‌و ڕێزنواندن بەرانبەر خوای خۆی، ڕازییە بە هەر چ شتێك بەسەری بێت، کە خوا بڕاندوویەتیەوەو پاداشتیشی لەسەر وەردەگرێتەوە، هەرگیز نارەزایی بەرانبەر بە خوا دەرنابڕێ، کە بۆچی ئەم بەڵاو ناخۆشیەی بەسەر

هێناوە، بەڵکو دڵی بەم ئایەتە دەداتەوە کە دەفەرموێ:

﴿...وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٥﴾ ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتۡهُم مُّصِيبَةٞ قَالُوٓاْ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيۡهِمۡ صَلَوَٰتٞ مِّن رَّبِّهِمۡ وَرَحۡمَةٞۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُهۡتَدُونَ ﴿١٥٧﴾ البقرة

... مژدە بدە بەو کەسانەی خۆڕاگرن، ئەو کەسانەی کە توشی چۆرتمێك دەبن، دەڵێن: ئێمەش هەر ئی خواین و هەر بۆ لای ئەو دەچینەوە، خێروبێرو بەزەیی پەروەردگاریان بۆ دەبارێ و شارەزا لە ڕێ ئەوانن.﴾

ئــەدەب و ئاکاری مســوڵمان لەگــەڵ پێغــەمبەری خــوا ﷺ

دیارە مسوڵمانی پابەند بەدینی خواو ژیرو لـەخواترس، هەست بەو پایەو ڕێزەی پێغەمبـەر دەکـات، کـە لەلایـەن خوای گەورەوە لێی نراوە.

هەست دەکات پێغەمبەرێکە هەر لە سەرەتای ژیانی تا کۆتا ژیانی، خاوەنی ڕەوشـت بـەرزیو قوربانیـدان بـووە، هەردەم بەخەمی ئوممەتەکەیەوە بووە، کە خوای بەخشندە لە ئوممەتەکەی خۆش ببیو چاوپۆشی لە گوناهەکانیان بکات.

جا پێغەمبەرێك خوای خاوەن شکۆ دەربارەی بفەرموێ: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ﴿٤﴾﴾ القلم ... بەڕاستی تۆ ئاکارو ڕەوشـتت زۆر بـەرزە﴾. ئەمـە گـەورەترین بڕوانامـەو مەدالیایە بۆ پێغەمبەر ﷺ، پێویستە ڕێـزی لـێبگیرێو ئەدەبی لە بەرانبەردا بنوێنرێ.

ڕێزگرتن و ئەدەب نواندنیش فەرمانێکی خوایە، کە دەبێ گشت برواداریك پیادەی بکات و پێغەمبەری لەلا خۆشەویست بێت، ئەوپەڕی خۆشەویستی، دەنگی بەسەردا بەرزنەکرێتەوە وەك خـوا(جلّ جلاله) دەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَرْفَعُوٓا۟ أَصْوَٰتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ ٱلنَّبِىِّ وَلَا تَجْهَرُوا۟ لَهُۥ بِٱلْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَـٰلُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٢﴾﴾ الحجرات...ئەی گەلی خاوەن باوەڕان! ناشێ دەنگتان سەر دەنگی پێغەمبەر کەوێ. دەنگیش هێندە بەرزمەکەن وەك لەگەڵ یەکترا قسە دەکەن، کە کارتان لـێ پوچەڵ ببێ و خۆتان بەخۆتان نەزانن﴾.

ئەدەب و ڕێزنواندن بەرانبەر بە پێغەمبەری خوا ﷺ بەم شێوەیە دەبێت:

١- گوێڕایەڵی کردنی پێغەمبەر و شوێنکەوتنی لـە گـشت کاروبارەکـانی دنیـاو ئاخیـرەت، خـوای گـەورە دەفەرموێ:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَلَا تُبۡطِلُوٓاْ أَعۡمَٰلَكُمۡ ٣٣ ﴾ محمد.

گوێڕایەڵی کردنو بەرفەرمانی پێغەمبەر، مسۆگەری بەهەشتەو سەرپێچی کردنیشی، مسۆگەری دۆزەخە، وەك لە ئەبوهورەیرە دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**كلّ أمتي يدخلون الجنّة إلاّ من أبى، قيل أو من يأبى يا رسول الله؟ قال: من أطاعني دخل الجنّة، ومن عصاني فقد أبى**.... هەموو ئوممەتی من دەچنە بەهەشت، مەگەر ئەو کەسەی خۆی نەیەوێ بچێتە بەهەشت. گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا: کێ هەیە نەیەوێ بچێتە بەهەشت؟ فەرمووی: هەرکەسێ گوێڕایەڵیو بەقسەی من بکات، دەچێتە بەهەشت، هەرکەسێکیش سەرپێچی من بکاتو بەقسەم نەکات، ئەوا نایەوێ بچێتە بەهەشت)) رواه البخاري.

سەبارەت بە شوێنکەوتنی پێغەمبەر لە هەموو کاروبارێك، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ قُلۡ إِن كُنتُمۡ

تُحِبُّونَ ٱللَّهَ فَٱتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ ٱللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ....
﴿٣١﴾ آل عمران... بلێ: گەر بەڕاستی خواتان خۆشدەوێ‌و شوێنی من بکەون، خوا خۆشتانی دەوێ‌و لە گوناهیشتان خۆشدەبێ﴾.

٢- هیچ کەس هێندەی پێغەمبەری ئازیز،خۆش نەویستری، تەنانەت دایك‌و باوکیش. واتا خۆشەویستی پێغەمبەری نازدار پێش خۆشەویستی دایك‌و باوك‌و هەموو کەسێکە، وەك خۆی ﷺ دەفەرموێ: ((**والذي نفسي بيده لايؤمن أحدكم حتّى أكون أحبَّ إليه من ولده و والده والناس أجمعين**...سوێند بەو کەسەی گیانمی بەدەستە، ئیمانی هیچ کامێکتان تەواو نابێ، هەتا منی لە منداڵی‌و باوکی‌و هەموو خەڵك خۆشتر نەوێت)) متفق عليه.

کەواتە، ئەو کەسەی پێغەمبەری ﷺ وەك پێویست خۆشنەوێ، ئەوا ئیمانی تەواو نیەو دەبێ چاوبەخۆیدا بخشێنێتەوە.

٣- هیچ کەس بە سەردارو پێشەواو ڕابەرو سەرکردەی ڕاستەقینە دانەنرێ، جگە لە پێغەمبەر، چونکە خوا ئەوی هەڵبژاردووەو ئەم نازناوانە هەر لەخۆی دێ. خوا دەفەرموێ: ﴿لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا ٱللَّهَ وَٱلْيَوْمَ ٱلْآخِرَ وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ الأحزاب:...بێگومان پێغەمبەری خودا سەرمەشقی چاکە بۆ ئێوەو بۆ هەرکەسێ کە بە خوداو ڕۆژی سەلا هیوادارەو هەر خەریکی یادی خوایە﴾.

٤- ڕازی بونو ملکەچی هەر حوکمێكو بڕیارێك، کە پێغەمبەری خوا بڕاندویەتیەوە، وەك خوا دەفەرموێ:

﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾ النساء... نەخێر (وانیە کە خۆیان بە باوەڕدار پیشان دەدەن) سوێند بە پەروەردگارت، بڕوادار نین، تا تۆ نەکەنە دادوەر لە هەر

ئاژاوە، دوبەرەکیەکی نێوانیاندا، لەپاشان هەست نەکەن لە دەرونیاندا بەهیچ بێزارییەك لەو بڕیارەی تۆ دەوتە ملکەچ نەکەن بە ملکەچیەکی تەواو.

ئەم حوکمو یاسایە، تا ڕۆژی دوایی، بەردەوامە. بۆیە هەر کێشەو گرفتێك بێتە پێشەوە، دەبێ بۆ قورئانو فەرمودەکانی پێغەمبەر بگەڕێنرێتەوە، نەك بۆ یاسای دەستکردی مرۆڤی عەقڵ سنوردار. خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿...فَإِن تَنَٰزَعۡتُمۡ فِي شَيۡءٖ فَرُدُّوهُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ ﴿٥٩﴾ النساء... گەر لە شتێك ناکۆك بونو کێشە هاتە پێشەوە، ئەوا بۆ حوکمی خواو پێغەمبەری بگەڕێننەوە﴾.

٥- خۆشویستنو دۆستایەتی کردنی ئەو کەسانەی پێغەمبەری خوا خۆشی دەوێن، هەروا خۆش نەویستنو دۆستایەتی نەکردنی ئەوانەی پێغەمبەر خۆشی ناوێنو ناحەزە پێیان. هەروا دڵخۆش بون بەو شتانەی پێغەمبەر پێی دڵخۆش بووە، حەز نەکردن بەو شتانەی

حەزی پێنەکردوە. بۆیە ﷺ فەرمویەتی: ((...فإذا نَهَيتُكُمْ عَنْ شيءٍ فاجتنبوه وإذا أمَرتُكُمْ بأمرٍ فأتوا منه ما استطعتم...گەر لە شتێك قەدەغەم کردن، لێی دورکەونەوە، گەر فەرمانم بە کارێکیش کرد بیکەن، ئەوا بەپێی تواناتان جێبەجێی بکەن)) متفق عليه.

٦- هەرکاتێ ناوی پێغەمبەر هات، دەبێ بگوترێ: (صلّى الله عليه وسلم)، چونکە خوای بەرزو مەزن فەرمانی کردووە سەڵاواتی بۆ بنێردرێ وەك دەفەرموێ:

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا ﴿٥٦﴾ الأحزاب ...خواو مەلائیکەتەکانی سەڵاوات ئەدەن لەسەر پێغەمبەر، ئەی کەسانێ بڕواتان هێناوە سەڵاوات لەسەری بدەنو سەلامی لێبکەن بە سەلام لێکردنێکی گرنگ﴾.

دیارە سەڵاواتی خوا لەسەر پێغەمبەر وەسفو سەناو باس کردنیەتی بە چاکە لەناو کۆمەڵی هەرە بەرزی

مەلائیکەدا، سەڵاواتی مەلائیکە، تزاکردنیاتە بۆی لەلای خوا.

٧- زیندوکردنەوەی سوتنەتەکانی پێغەمبەر، وەك: ڕیش و سیواك و هاوشێوەکانی و گەیاندنی بانگەوازەکەی بە خەڵك، هەروا خۆ دروخستنەوە لەو شتانەی ئەو لە دیندا نەیکردووە، خوا دەفەرموێ: ﴿...وَمَآ ءَاتَىٰكُمُ ٱلرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَىٰكُمْ عَنْهُ فَٱنتَهُوا۟ ...﴾ (٧) الحشر ...ئەوەی پێغەمبەر هێناویەتی لە حوکم و یاسا و ئاکاری جوان وەریگرن و جێبەجێی بکەن، ئەو شتانەش کە لێتان قەدەغە دەکات مەیکەن و وازی لێبهێنن﴾.

خۆیشی ﷺ دەفەرموێ: ((علیکم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين المهديّين، عَضّوا عليها بالنواجذ، وإيّاكم ومحدثات الأمور فإن كلّ بدعة ضلالة...دەست بە ڕێبازو سوننەتەوە بگرن، هەروا دەست بە ڕێو شوێنی خەلیفە سەرڕاستەکانم بگرن، بە ددانەکان بیگرن، نەکەن لە کاروباری دیندا، شت دابهێنن، چونکە هەموو شت داهێنانێك لە دین گومڕایی و

سەرلێشواویە)) رواه أبو داود والترمذي وقال حديث حسن صحيح.

خاتوو عائیشە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا فەرمویەتی: ((من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو ردٌ... هەرکەسێ لەم کارەی دینمان، شتێك دابهێنێ کە لە دینەکەدا نەبێت، ئەوا ئەو شتە داهێنراوە قبوڵ نیەو ڕەد دەکرێتەوە)) متفق عليه.

٨- لەکاتی سەردانیکردنی لە قەبرەکەیو مزگەوتەکەی، نابێ دەنگ بەرز بکرێتەوەو ژاوەژاوو دەنگ بکرێت، بەڵکو دەبێ بە ئەدەبو ڕێزەوەو بە دەنگێکی نزم سەلامی لێ‌بکرێ. خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرۡفَعُوٓاْ أَصۡوَٰتَكُمۡ فَوۡقَ صَوۡتِ ٱلنَّبِيِّ وَلَا تَجۡهَرُواْ لَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ كَجَهۡرِ بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ... ٢﴾ الحجرات... ئەی گەلی خاوەن باوەڕان! ناشێ دەنگتان سەردەنگی پێغەمبەر کەوێ. دەنگیش هێندە بەرز مەکەن، وەك لەگەڵ یەکتردا داخێون؛ کە کارتان لێ پوچەڵ ببێو خۆتان بەخۆتان نەزانن﴾.

ئــەدەب و ئاكـــاری مســوڵمان لەگـــەڵ دایـك و بـــاوك

شاراوە نیە دایك و باوك بـۆ پێگەیانـدنی ڕۆڵـەكانیان و ـــەونخونی كــردن لــەپێناو بەرژەوەندیــەكانیان چــەندەها زەحمەت و ناخۆشی و موعانات دێتە ڕێگایان، هەروەها بــە تەنگ سۆز و خۆشەویستی ڕۆڵەكانیانــەوە دێــن، بەتایبــەت دایكــی بەســۆز، كــە زەحمــەت و ئــازاری زۆر دەبینــێ بــۆ پەروەردەكردنی منداڵەكانی، لەبەرانبــەر ئــەم موعاناتــەش تەنها خوای گەورە پاداشتی شایستەی خۆی دەداتەوە.

جا لە بەرانبەر چاكەكانی دایك و باوك پێویستە ڕۆڵەكان وەفــادارو بــە ئەمــەك بــن و، چــاكەكار بــن لەگەڵیانــداو مافەكانیان نەفەوتێنن، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا﴾ ..پەروەردگارت فەرمانی دا، جگە لەو كەسی دی مەپەرستن، سەبارەت بــە دایك و بابیش چاكە بكەن.(٢٣) الإسراء

﴿وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا ... ئێمــه مرۆڤمــان ڕاسپارد، لەگەڵ داكو بابی خۆی چاكە بكا(٨) العنكبوت﴾

چاكەكاری لەگەڵ دایكو باوك بـەگوێرەی ئـەم ئـادابو ئاكارانەی خوارەوە دێتە دی:

١- گوێڕایەڵی كردنیان لە چاكەدا: گوێڕایەڵی دایكو باوك لە خۆشەویستییەوە سەرچاوە دەگرێت، هیچ شتێك لای دایكو باوك ئەوەندە زەحمەت نیە، هێندەی سەرپێچیو گوێڕایەڵی نەكردنی ڕۆڵەكانیان، دیارە ئەمەش دەبێتــە ئــازاردانی دڵیــانو، ڕۆڵــەكانیان دەبنــە (عــاق) واتــە: ئازاردەری دڵی دایكو باوك، كە لە گوناهە گەورەكانە.

عن عبـدالله عمـرو بـن العـاص قـال: قـال رسـول الله ﷺ: ((**الكبائر: الإشراك بالله، و عقوق الوالدين، وقتل النفس، واليمين الغموس** ... گوناهە گـەورەكان بـریتین لە: هاوبەش دانان بۆ خوا، ئازاردانو سەرپێچی دایــكو باوك، كوشتنی كەسێك بەناحەق، سوێندی بەدرۆ)) رواه البخاري.

لـەم فەرموودەيـەدا دواى هـاوەڵ بڕيـاردان بـۆ خـوا ئازاردان‌و سەرپێچی دایك‌و باوك بە گوناهە گـەورەکان دانراوە، بەڵام گوێڕایەڵیکردنی دایك‌و بـاوك دەبـێ لـە چاکەکاریدا بێت، نەك لە گونـاهو تـاوان، چـونکە ((لا طاعة بشر في معصية الله، إنّما الطاعة في المعروف ... لە سەرپێچیکردنی فەرمانـەکانی خـوا، نابـێ بـەگوێی هیچ کەسێ بکرێ، بەڵکو بەگوێ‌کردن لە چـاکەکردنە)) رواه أحمد والبخاري ومسلم.

جا کاتێك دایك‌و بـاوك داوا لـە ڕۆڵـەکانیان دەکـەن هاوەڵ بۆ خوا بڕیار بـدەن، یـان تاوانێـك بکـەن، نابـێ گوێڕایەڵییان بکەن، بەڵام دەبێ چاکەیان لەگەڵدا بکەن، وەك خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن جَـٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِى ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا ...ئەگەریش هانیانداى شتێ بکـەی بەشەریکم کە خۆت هیچی لـێ‌نازانی، فەرمانیان بەجێ مەهێنە، لە دنیادا بەخۆشی لەگەڵیانا بژی(١٥) لقمان﴾

ئەو چاکەکردنەی کە خوای گەورە لەم ئایەتـە باسـی دەکات دەبێ بەردەوام بێت‌و نابێ توندوتیـژیان لەگەڵدا بکرێ بە بەهانـەی ئـەوەی موشـریکن، بـەڵکو دەبـێ ڕۆڵەکان جەخت لەسەر مسوڵمانبونیان بکەن، ئەمـەش بە کـردەوەی جـوان‌و زمـان شـیرینی‌و نـەرمونیانی لـە (صحیحین)دا هاتووە، لە عبداللەی کوڕی مەسـعودەوە کە گوتویەتی: سألت النبـي ﷺ أيُّ العمـل أحبُّ الى الله تعالى، قال: ((الصلاة على وقتها، قلت ثم أيّ؟ قال برّ الوالدين، قلت: ثم أيّ؟ قال: الجهاد في سبيل الله... پرسـیارم لـە پێغەمبـەر کـرد، خـوا چ کردەوەیـەکی پێخۆشە، ئەویش فەرموی: نوێـژکردن لـەکاتی خـۆی، گوتم: پاشان چی دی؟ فەرمووی: چـاکە نوانـدن لەگـەڵ دایك‌وباوك، گـوتم: پاشـان چـی دی؟ گـوتی: خـەبات‌و تێکۆشان لەپێناوی خوا)).

نابێ گوێڕایەڵیان بکـرێ لـە بەشـودانی بـەزۆرو ژن هێنانی بەزۆر، کە کچ‌و کوڕ پێی ڕازی نـین، یـان نابـێ بەقسەی ئەوان، پیاو خێزانەکەی تـەلاق بـدات، ئـەوەتا

سەبارەت بەم مەسەلەیە پرسیار لە عومەری كوڕی خەتتاب (خوا لێی ڕازی بێ) كرا، گەر باوكێك بە كوڕەكەی گوت هاوسەرەكەی تەڵاق بدات، ئیمام عومەر فەرمووی تەڵاقی نەدات، چونكە گوێڕایەڵی لە چاكەكاریدا دەبێت.

٢- نابێ بەرانبەر دایكو باوك نارەزاییو وەڕس بوون دەربڕێ، كە داوای شتێك لە ڕۆڵەكانیان دەكەن خوای گەورەش دەفەرموێ: ﴿... فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ...هەرگیز ئۆفیشیان پێ مەڵێو تێیان مەخوڕەو بە زمانی خۆش بیان دوێنە ﴿٢٣﴾ الإسراء﴾

كەواتە لەكاتی داواكردنی هەر شتێكیان دەبێ بە زمانێكی شیرینو قسەی جوان وەڵامی داواكاریەكانیان بدرێتەوە، ئەمەش فەرمانی خوای گەورەیە، هەروەها لەكاتی داواكاریان وشەی (ئۆف) كە نیشانەی نارەزایی یە، لە بەرانبەریان نەكرێ ، نابێ ڕۆڵەكان دەنگیان بەسەر دایكو باوكیان بەرز بكەنەوەو نابێ بە سوك

سەیر بکرێن‌و بیروبۆچوونیان بەکەم بگیرێ، بەتایبەتی گەر دایك‌و باوك نەخوێندەوار بوون.

لە کاتی ڕوونکردنەوەی شتێکدا، یان ڕوونکردنەوەی دین، دەبێ بە شێوازێکی جوان‌و بە سۆزو میهرەبانی بۆیان ڕوون بکرێتەوە.

هەروەها دەبێ باڵی ملکەچی‌و سۆزیان بۆ ڕابخەین‌و دوعای خێریان بۆ بکەین، وەك خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَٱخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحْمَةِ وَقُل رَّبِّ ٱرْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِى صَغِيرًا ...بەبێ فیزی بیانخە ژێر باڵی بەزەیی‌و بڵێ: ئەی پەروەردگارم! وەکو ئەمان منیان بە شلکی پێگەیاند، تۆش وەبەر بەزەیی خۆتیانخە(٢٤) الإسراء﴾

دوعاکردن بۆیان لەدوای مردنیان سودیان پێدەگات‌و پلەیان لە بەهەشت بەرز دەکات وەك پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: ((إن الله – عزّ وجلّ- ليَرفَع الدرجة للعبد الصالح في الجنّة فيقول: ياربّ! أنّى لي هذه؟ فيقول؟باستغفار ولدك لك.. خوای گەورە لە بەهەشت

پلەی بەندەی چاك بەرز دەكاتەوە، ئەویش دەڵێ: ئەی پەروەردگارم! ئەم پلەیەم لەكوێ بوو؟ ئەویش دەفەرموێ: بەهۆی داوای لێخۆشبونی كوڕەكەتە بۆتۆ))
رواه أحمد والطبراني في الأوسط ورجالهما رجال الصحيح عن أبي هريرة.

هەركەسێكیش لەكاتی زیندوویی دایكو باوكیدا نەیتوانی بۆ چاكەیان لەگەڵدا بكات با لەدوای مردنیان چاكەیان لەگەڵدا بكات، ئەویش بە پاڕانەوە لە خوای گەورە كە لە گوناهیان خۆش بێت.

٣- لە ئادابی چاكەكردن لەگەڵ دایكو باوك ئەوەیە پەیمانو وەسیەتنامەو ڕاسپاردەیان جێبەجێ بكرێ، گەر تاوانو گوناهـ نەبوو، هەروەها ڕێزی هاوڕێكانیان لەدوای مردنیان بگیرێو سەردانیان بكرێ.

پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: ((إن أبرّ البرّ صلة الولد أهل ودّ أبيه... باشترین چاكە ئەوەیە، كوڕ هامۆشۆی برادەرو دۆستانی بكاتو ڕێزیان بگری))
رواه مسلم عن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما .

لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە عن مالك بن ربيعة الساعدي قال: ((بينما نحنُ جلوسٌ عند رسول الله ﷺ إذ جاء رجلٌ من بني سلمة فقال: يا رسول الله! هل بقي من برّ أبويّ شيء بعد موتهما؟ فقال: ((نعم الصلاة عليهما، والإستغفار لهما، وإنفاذ وعدهما من بعدهما، وصلة الرحم التي لا توصل إلاّ بهما، وإكرام صديقهما)) رواه أبو داود والحاكم في المستدرك (١٥٥/٤) وقال: صحيح على شرط الشيخين، ولم يخرجاه، وقال الذهبي: صحيح.

٤- دەبێ رۆڵەکان لەبەردەم دایكو باوکدا بەشێوەیەکی جوانو لایەقو رێك دابنیشنو، خۆیان دوورخەنەوە لە بێموبالاتی وەك قاچ درێژکردنو قاچ لەسەر قاچ دانانو دەست هەڵبڕین بەرامبەریان، نابێ لەبەردەم ئەواندا رۆڵەکان پاڵ بکەون، یان خۆیان رووت بکەنەوە، یان بە قاقا پێبکەنن، وە نابی لەکاتی رۆیشتن دا پێش باوك بکەونو نابێ لە پێش ئەو دابنیشنو نابێ بەناوی خۆیان بانگ بکرێن، وەك لە فەرموودەی

پێغەمبەردا ﷺ هاتووە: ((**عن أبي هريرة أن النبي ﷺ رأى رجلاً معه غلام، فقال للغلام: من هذا؟ قال أبي، قال: فلا تمش أمامه، ولا تستسب له، ولا تجلس قبله، ولا ادعه باسمه**)) رواه ابن السني وعبدالرزاق في مصنفه (١٣٨/١١) وقال حبيب الرحمن الأعظمي معلقاً: (والحيث أخرجه البخاري في الأدب المفرد).

٥- پێویستە لە کاروبارياندا يارمەتيان بدرێ‌و شتيان بۆ هەڵبگيرێ، چونکە زۆر ناشيرينەو بێ‌ڕێزييە، گەر لەگەڵ باوك بەڕێگادا بڕۆی‌و باوك شت هەڵبگرێ‌و کوڕ بەدەست بەتاڵی بڕوات‌و هيچ هەڵنەگرێ. هەروەها کچيش بەهەمان شێوە لە ڕێك‌و پێککردنی ماڵدا دەبێ يارمەتی دايکی بدات.

٦- دەبێ سومعەی دايك‌و باوك بپارێزرێ ئەمەش بەوە دێتە دی کە ڕۆڵەکان زيان بە خەڵك نەگەيەنن‌و خراپەکار نەبن لەگەڵياندا، تاوەکو خەڵکيش بەرپەرچی خراپەکاريەکانيان نەدەنەوە بە جنێودان‌و دڵ بريندارکردن.

نابێ جنێو بە دایكو بـاوك بـدرێ، کـە لـە گوناهـە گەورەکانە، جنێودان بە دایكو باوك بەوە دەبێ کە تـۆ جنێو بە دایكو باوکی دژەکەت بدەیو ئەویش جنێو بە دایكو باوکی تۆ بداتــەوە، وەك پێغەمبــەری خــوا ﷺ دەفەرموێ: ((من الكبائر شتم الرجل والديه)) **قالوا: يا رسول الله! وهل يشتم الرجل والديه؟ قال: ((نعـم يَـسُبُّ أبـا الرجـل فيَـسُبُّ أباه، وَيَـسُبُّ أمـه...** لـە گوناهـە گەورەکان ئەوەیە، مرۆڤ جنێو بە دایكو باوکی بدات، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! کەس هەیـە جنێـو بە دایكو باوکی بدات؟ فەرمووی: بـەڵێ، ئـەو کەسـە جنێو بە باوکی بەرامبەرەکەی دەدات، ئەویش جنێو بە باوکی ئـەو دەدات، هـەروا جنێـو بـە دایکـی دەدات، ئەویش جنێو بە دایکی دەدات، ئەویش جنێو بە دایکی ئەو دەدات)) متفق عليه.

تێبینی: لەگەڵ باسکردنی ئەدەب لەگـەڵ دایـكو باوکـان، هەندێ لە پاداشتی چـاکەکاری لەگـەڵ دایـكو بـاوكو هەندێ لە سزاکانی خراپەکارانیان دەکەین:

یەکـــەم: پاداشـــتەکان:

١- بە پلەی یەکەم دەبێ چاکە لەگەڵ دایك بکرێ، چـونکە بەهەشت لەژێر پێیەوە دەسـت دەکـەوێ، روی الإمـام أحمد عن المقدام بن معد یکرب، عن النبّي ﷺ قـال: إن الله یُوصـــیکم بأمهـــاتِکُم ... إن الله یُوصـــیکم بأمهاتِکُم ... إن الله یُوصـیکم بأمهـاتِکُم ... إن الله یُوصـــیکم بآبـــائِکُم ... إن الله یُوصـــیکم بـــالأقرب فالأقرب) رواه ابن ماجه من حدیث عبدالله بن عیاش. عن جاهمة مرفوعاً: (ألزمها، فأن الجنّة تحت أقـدامها) رواه الإمام احمـد والنسائي (صـحیح) صـحیح الجامع (١٩٢٤) ورواه البخاري في الأدب والطبراني.

٢- دایكو باوك سەرچاوەی بەهەشتو دۆزخنو ڕەزامەندی خوای گەورە بـە ڕەزامەنـدی ئەوانـەوە بەسـتراوەتەوە، وەك لە فەرموودەدا هاتووە: روی ابـن ماجـه عـن أبـي أمامة أن رجلاً قال: یـا رسـول الله! مـا حـق الوالـدین علـی ولـدهما؟ قـال: ((همـا جنّتـك ونـارك)). وروی الترمذي عن ابن عمرو بـن عـاص: أن رسـول الله قـال:

((رضا الرّب في رضا الوالد، وسخط الرّب في سخط الوالد)) ورواه ابن حبان ، انظر السلسلة الأحاديث الصحيحة رقم (٥١٦) ورواه الحاكم في مستدركه (١٥٢/٤) وقال: صحيح على شرط مسلم.

٣- لە دنیادا بەرەکەت دەکەوێتە تەمەن و وەچەو ڕزقەوە، وەك پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: ((من سدّه أن يُمدَّ له في عمره، ويزداد في رزقه، فَليبرّ والديه، وليصل رحمه)). رواه أحمد عن أنس، وە دەفەرموێ: ((من بَرَّ والديه طوبى له، زاد الله في عمره)) رواه أبويعلى والطبراني والحاكم (وقال: صحيح، وأقره الذهبي والأصبهاني عن معاذ بن أنس.

٤- چاکەکردن لەگەڵ دایك، دەبێتە مایەی سڕینەوەی گوناهو تاوان، (روى الترمذي عن ابن عمر أن رجلاً أتى النبّي فقال: يا رسول الله! إني أصبت ذنباً عظيماً، فهل لي من توبة؟ ((فقال: (هل لك من أم)؟ قال: لا، قال: (هل لك من خالة؟) قال: نعم، قال: فبّرها... ئیبن عومەر گوتویەتی: پیاوێك هاتە لای پێغەمبەرﷺ و گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! گوناهێکی گەورەم

کردوه، ئایا بۆم هەیە تەوبە بکەم؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دایکت ماوە؟ گوتی: نەخێر، فەرمووی: خوشکی دایکت ماوە؟ گوتی: بەڵێ، فەرمووی: کەواتە چاکە لەگەڵ ئەودا بکە)). رواه الحاكم بألفاظ متقاربة وقال: صحيح الإسناد.

دووەم: سزاکان:

١- ئازاردانی دڵی دایك و باوك لە گوناهە گەورەکانەو دەبێتە مایەی خەشمی خواو تەماشانەکردن بە چاوی رەحمەت لە رۆژی قیامەتدا، هەروا هۆیەکە بۆ نەچوونە بەهەشت لە (صحيح)ی بوخاری و موسلیم دا هاتووە عن أبي بكر قال: قال رسول الله ﷺ **((ألا أنبئكم بأكبر الكبائر؟)) قلنا: بلى يا رسول الله! قال: ((الإشراك بالله وعقوق الوالدين)) وكان متكئاً فجلس فقال: ((ألا وقول الزور)) فما زال يكررها حتى قلنا** ليته سكت. هەروەها پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: **((ثلاثةٌ لا ينظر إليهم يوم القيامة: العاقة لوالديه، والمرأة المترجلة، الديوث، وثلاثة لا يدخلون**

الجنّة: العاق لوالديه والمدمن الخمر، والمنّان بما أعطى)) رواه النسائي عن عبدالله بن عمر.

٢- ئازاردەری دایكو باوك لە دنیادا تۆڵەو سزای لێدەسەنرێتەوەو بۆ ڕۆژی قیامەت دواناخرێ، وەك پێغەمبەری خوا دەفەرموێ: **((كل الذنوب يؤخر الله ماشاء منها الى يوم القيامة إلاّ عقوق الوالدين، فإن الله يعجله لصاحبه في الحياة الدنيا قبل الممات...** خوا سزای هەموو گوناهێ، ئەوەی حەز بكات، بۆ ڕۆژی دوایی دوادەخات، تەنها ئازاردانی دایكو باوك نەبێت، خوا لەدنیا بەر لەمردنی بابای ئازاردەری دایكو باوك، سزای دەدات.)) رواه الحاكم والأصبهاني عن ابي بكرة.

کەواتە مسوڵمانی بەڕێز

زۆر ئاگاداربە، زۆر بترسێ، زۆر هۆشداربە نەكەی دڵی دایكو باوكت بڕەنجێنیو ئازاریان بدەیت، ئەگینا وەبەر هەڕەشەكان دەكەویو ڕەنجەڕۆ دەبیت، نوێژو ڕۆژەكانت دادت نادەنو چاكەكانت بەتاڵ دەبنەوە، لە دنیاش لەگەڵ دایكو باوكت چۆن ڕەفتار بكەیت، تۆش ئاوات لەگەڵ دەكرێتەوە.

ئـەدەبو ئاکـاری مسـوڵمان
لەگـــەڵ خـــزمو نزیکـانی

کاتێك ئیسلام هـات بایـەخێکی زۆری بـە خزمایـەتیو پتـەوکردنی پەیوەندیـەکانی نێـوان کەسـرکاردا، هـانی مسوڵمانانیدا کە ئەم پەیوەندیە پـەرە پێبـدەنو تۆکمـەی بکەن. خوای گەورەش فەرمان بە مسوڵمانان دەکـات، کـە خۆیان بپارێزن لە خۆدوورخستنو پـچڕاندنی پەیوەندیـەکان نێوان خزمو کەسوکار ئـەوەتا دەفـەرموێ: ﴿...وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِى تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبًا ١﴾ النساء ... ئیبن کثیر لە ڕاڤەی ئەم ئایەتەدا دەفـەرموێ: بـەواتای خۆتـان بپـارێزن لـە پـچڕاندنی خزمایـەتیو سـەردانی نەکردنیان، بـەڵکو دەبـێ چـاکەیان لەگـەڵدا بکـەنو ئـەم (صـلة)یە بەجێبهێنن﴾.

(قرطبـي) گوتویەتی: میللەت هاودەنگن لەسەر ئـەوەی کە پەیوەندی خزمایەتی (صلة الـرحم) واجبـەو پـچڕاندنی حەرامە. ئەوەتا ئەسماء لە پێغەمبەری خوا پرسیار دەکات، کـە ئایـا سـەردانی دایکـی بکـاتو ئـەم (صـلة)یـە بەجێبهێنێ؟ پێغەمبـەریش ﷺ فـەرمووی: ((نعـم صِـلي أمك) رواه البخاري ومسلم وأبوداود وأحمد. جا پێغەمبـەر فەرمانی پێکرد کـە سـەردانی بکـات هەرچـەندە دایکـی ئافرەتێکی بێباوەڕ (کافر)ە.

دیارە وشەی (الأرحام) کە لە قورئانـدا هـاتووە ناوێکـە بەکاردێت بۆ گشت خزمو کەسوکارو بەبێ جیـاوازی نێـوان مەحرەمو نامەحرەم. (تفسیر القرطبـي).

جۆرەکانی خزمو کەسوکار (صلة الرحم)

خزم دوو بەشی هەیە: گشتی و تایبەتی.

خزم بەگشتی: ئەوەیـە کـە لـە لایـەن دینـەوە یـەکتری دەگرنەوە لە مافەکاندا، کە پێویستە بەجێبهێنرێ ئـەویش بە خۆشەویستیو پشـتگیریکردینان ئامۆژگاری کردنیـانو

زیان پێنەگەیاندنیانو دادگەری کردن لە نێوانیانداو بە تیمارکردنی نەخۆشیەکانیانو مافەکانی مردو، وەکو شوشتنیانو نوێژ لەسەر کردنیان دێتەدی.

بەڵام خزم بەتایبەتی: بریتییە لە خزمایەتی لەلایەنی دایكو باوکیەوە، کە پێویستە مافە تایبەتییەکانیان بە زیادەوەش جێبەجێ بکرێ، وەکو نەفەقەدانو سەردانی کردنیان بە مەبەستی لە ئەحواڵ پرسینیانو فەرامۆش نەکردنیان لە هیچ مافێکدا، وەك لە مافە گشتییەکان جەختی لەسەر کراوە.

دیارە چاکەکردنو سەردانی کردنی خزم بە پلەی یەکەم دایكو باوك دەگرێتەوە، ئنجا خوشكو برا، ئنجا بە پێی نزیکتر لە یەکتری، وەك لە فەموودەی پێغەمبەردا هاتووە: **((عن أبي هريرة أن رجلاً سأل النبّي يا رسول الله أيُّ الناس أحق منّي بحسن الصحبة: فقال رسول الله ﷺ: أمّك، قال الرجل: ثُم من؟ قال: ثُم أمّك، قال: ثُم من؟ قال: ثُم أمّك، قال: ثُم من؟ قال: ثُم أبوك))** رواه البخاري ومسلم وابن ماجه وأحمد وإبن حبان.

فقال رسول الله: ((**أمّك وأباك، وأختك وأخاك، ثمّ الأقرب فالأقرب، ثم مولاك الذي يلي، ذاك حق واجب و رحم موصولة**)) أخرجه البيهقي في السنن الكبرى ١٧٩/٤، وأبوداود في سننه (٥١٤٠).

لە چاکەکردن لەگەڵ خزم‌و کەسوکار ئەوەیە، گەر کەسێك ماڵ‌وسامانی هەبوو، ویستی صەدەقەو خێر بکات پێویستە لە خزمەکانیەوە دەست پێ‌بکات، ئەوەتا کاتێك ئەبوطەلحەی ئەنصاری دەیەوێ زەوییەکەی لەپێناوی خوای گەورە ببەخشێ، ئەویش دەیخاتە بەردەستی پێغەمبەر کە ئەو بیبەخشێتەوە، بەڵام پێغەمبەر پێی دەفەرموێ: ((**وإني أرى أن تعطها في الأقربين**))، واتە: وادەبینم کە لەنێو خزمەکانتدا ببەخشیەوە. ئەبوطەلحەش گوتی: وادەکەم ئەی پێغەمبەری خوا، جا ئەبوطەلحە بەسەر خزمەکانی‌و کوڕە مامەکانی دابەش کرد، بوخاری ومسلم وأبوداودو دارمی‌و مالك‌و احمد گێڕاویەتیانەوە.

لە فەرموودەیەکی تردا هاتوە، کە صەدەقە کردن بە خزم دوو جۆرە: صەدەقەیەو گەیاندنی صیلەی رەحمە، عن

سلمان بن عامر عن النبّي قـال: ((الـصدقة علـى المـسكين صدقة، والصدقة على ذي الـرحم إثنتـان: صـدقة وصـلة)) اخرجـه أحمـد والترمـذي والنـسائي وابـن ماجـة والـدارمي والحاكم وصححه ووافقه الذهبـي.

تەنانەت گەر خـزم‌و کـەس‌وکار هاموشـۆیان نـەدەکردو چـاکەیان نـەبوو، خۆیـان دوور دەخـستەوە، پێویـستە مسوڵمانی مولتەزیم صیلەی رەحمی خۆی بـەجێ بهێنـێ‌و پاداشتی خوایی‌و پشتگیری خـوای گـەورەو پلەبـەرزی لـە قیامەت لەدەست نەدات. عن عمرو بـن شـعیب عـن أبیـه عن جده قال: ((جاء رجلٌ الی رسول الله فقال: یا رسول الله أفاكافئهم، فقال ﷺ: (لا) إذن تتركون جميعاً، ولكـن جُـد بالفضل، وصلهم فإنه لن يزال معـك ظهـير مـن الله -عـزّ وجّل- ومادمـت ذلـك)) رواه أحمـد (٢/٢٠٨،١٨١)، قـال الهيثمي: وفيه حجاج بن أرطأة وهـو مـدلس، وبقيـة رجالـه ثقات ﴿مجمع الزوائد (٨/١٥٤)﴾.

لە فەرموودەیەکی تر دەفەرموێ: عـن أبـي هريـرة عـن النبّـي قـال: ((مـن أراد أن يُشرّف لـه بنيانـه ويُرفـع لـه

الدرجات يوم القيامة فليصل من قطعه، وليعط من حرمه، وليَعْفُ عمَّن ظلمه، وليَحْلُم عمَّن جهل عليه)) تاريخ بغداد(٤/٢١) الكامل (١/١٠٠-) لابن عدي، عن برّ الوالدين لابن الجوزي (٢٧١).

هەروەها پاداشتی صەدەقەو خێر بە خزمێك، كە دژايەتيت دەكات نهێنی پاداشتەكەی لە خزمێكی‌تر باشترە وەك پێغەمبەری خوا دەفەرموێ: **((إنَّ أفضل الصدقة الصدقة على ذي الرّحم الكاشح))** أخرجه أحمد (٤٠٢/٣)، والدارمي (١٦٧٩) عن حكيم بن حزام بسند حسن، أنظر صحيح الجامع (١١١٠)، وفي مجمع الزوائد (١١٦/٣) عزاه لأحمد وللطبراني في الكبير وقال: إسناده حسن.

دیارە چاكەكردن لەگەڵ خزمو كەس‌وكارو سەردانی كردنیان دەبێتە مایەی بەرەكەت لە عومرو ماڵو منداڵو رزقو رۆزی، وەك لە فەرموودەكانی پێغەمبەردا هاتووەو فەرمان دەكات ئەو كەسەی دەیەوێ حاڵی باش بێت‌و لەش ساغو رزق زۆر بێت، كە ئەمە مانای بەرەكەت‌و زیادبوونی عومرە، با چاكە لەگەڵ خزمو كەس‌وكاری بكات‌و

سەردانیان بكات، وەك دەفەرموێ: **((مَن أحب أن يمد الله في عمره ويزيد في رزقه فليصل رحمه))** رواه البخاري ومسلم وأحمد عن أنس.

لە گێڕانەوەیەكی ئەبو هورەیرەدا دەفەرموێ: **((مَن أحب أن يبسط له في رزقه، ويُنسأ له في أثره: فليصل رحمه))** رواه البخاري (٥٩٨٥) وعنده في الأدب المفرد (٥٧) والبيهقي في شعب الايمان (٦/٢١٨).

خاتوو عائیشە دەفەرموێ پێغەمبەری خوا فەرموویەتی: **((صلة الرحم و حُسن الخُلُق و حُسنُ الجوار يُعَمِّران الديار، ويزيدان في الأعمار))** أخرجه أحمد (٦/٢٦٦).

صیلەی رەحمیش گەر تەنها بە سەلام كردن بێت بەجێ دەگەیەنرێ، وەك پێغەمبەری خوا دەفەرموێ: **((صلوا أرحامكم ولو بالسلام))** حسن، القضاعي في الشهاب (٦٥٣-٦٥٤). أنظر الصحيحة للألباني (١٧٧٧).

بەڵام گەر مسوڵمان صیلەی رەحم بەجێنەهێنێ و لەگەڵ خزم و كەس وكاری چاكەكار نەبێ و سەردانیان نەكات، ئەوا خوای گەورە بەهەشتی لێ حەرام دەكات و ناچێتە

بەهەشتەوە، وەك پێغەمبەری خوا دەفەرموێ: **((لا يدخل الجنّة قاطع))** رواه البخاري ومسلم وأبوداود والترمذي وأحمد وابن حبان من جبير بن مطعم.

هەروەها دەفەرموێ: **((الرحم شجنة من الرحمن فمن قطعها حَرَّم عليه الجنّة))** رواه أحمد (١/ ١٩٠)، و بنحوه عند الحاكم (٤/١٥٧) عن سعيد بن زيد (الشجنة: عروق الشجر المتشابكة).

تەنانەت خوای گەورە کارو کردەوەی ئەو کەسانە قبوڵ ناکات کە صیلەی ڕەحم بەجێ ناهێنن، وە بەخششی خۆی بەسەریاندا نابارێنێو بێبەشیان دەکات.

عن أبي هريرة أن رسول الله قال: **((إن أعمال بني آدم تُعرض كل خميس ليلة الجمعة، فلا يقبل قاطع الرحم))**. رجال ثقات كما في مجمع الزوائد(٨/١٥١)، وهو عند أحمد في مسنده (٢/٤٨٤).

وعن عبدالله أبي أوفى قال: قال رسول الله: **((إن الرحمة لا تنزل على قوم فيهم قاطع رحم))**. للبيهقي (٧٩٦٢). فانظر مجمع الزوائد (٨/١٥١).

لە کۆتاییدا بابزانین کە چاکەکردن لەگەڵ خزم و کەسوکار سەردانی کردنیان (دە) خەسڵەتی جوانی لێ دێتەدی:

١- ڕەزامەندی خوای لێ بەدەست دەهێنرێ، چونکە خوای گەورە فەرمانی بە صیلەی ڕەحم کردوە.

٢- خۆشی و شادی و دڵخۆشیی دەکەوێتە ناویانەوە، لە فەرموودەشدا هاتووە: (باشترین کردەوە، دڵخۆشکردنی بڕوادارە) ئەمەش لە (سلسلة الصحيحة للألباني (١٤٩٤)دا هاتووە.

٣- فریشتەکان پێی دڵخۆش دەبن.

٤- لەلایەن مسوڵمانانەوە ستایش دەکرێ.

٥- ئیبلیس خەفەتی پێدەخوات.

٦- بەرەکەت دەکەوێتە تەمەنیەوە.

٧- بەرەکەت دەکەوێتە رزق و ڕۆزییەوە.

٨- مردوەکانی پێی دڵخۆش دەبن، چونکە باب و باپیران بە صیلەی ڕەحم دڵخۆش دەبن.

٩- خۆشەویستی پێ زیاد دەبێت.

١٠- دوای مردنی پاداشتی زیاد دەبێ، چونکە کە باسی دەکەن بەچاکە دوعا خێری بۆ دەکەن.

ئـه‌ده‌ب و ئاكـاری مسـوڵمان له‌ مـیوانــدارییدا

ڕێزگرتنـی میـوان لـه‌و فه‌رمانانه‌یـه‌، كـه‌ پێغه‌مبـه‌ری خواﷺ داكۆكی لـێ‌كردووه‌و، له‌گه‌ڵ ئیمان بـه‌خواو ڕۆژی دوایی جوت كردووه‌، وه‌ك ده‌فـه‌رموێ: ((مـن كـان یـؤمن بالله والیوم الآخر فلیكرم ضـیفة... هه‌ركه‌سـێ بـڕوای بـه‌ خواو به‌ ڕۆژی دوایی هه‌یه‌ با ڕیزی میوانه‌كه‌ی بگرێـت)). رواه البخاري (١٣/٨) ورواه مسلم (٧٤/٧٥).

میوانداریش چه‌ند ئاداب‌و ئاكـارێكی هه‌یـه‌، پێویـسته‌ بابای مسوڵمان پیاده‌ی بكات:

١- پێویـــستیی‌و داواكاریــه‌كانی میـــوان به‌وپــه‌ڕی دڵخۆشییه‌وه‌ به‌جێ‌بهێنرێ.

٢- پێشوازی له‌ میوان بكرێ به‌ ڕویه‌كی گـه‌ش‌و خه‌نـده‌وه‌ به‌خێرهاتنی بكرێ، هـه‌روه‌ها لـه‌ شـوێنێكی گونجـاوو له‌بار دابنرێ‌و، شوێنی ئاوده‌سـتی پیـشان بـدرێ، بـۆ نوستن‌و له‌خه‌و هه‌ڵسان كاتی دیاریكراو دابنرێ.

گەر ماڵ گونجاو نەبوو، ماڵەکە گچکەو تەسك بوو، ئەو کاتە دەکرێ لە ئوتێل ژووری بۆ تەرخان بکرێو بەکرێ بگیرێ.

بابای میوانیش نابێ لەدڵی خۆی بگرێ، کە لە ئوتێل ژووری بۆ گیراوە، چونکە هەموو کارێك بەپێی تواناو گونجانە، ((لا يكلّف الله نفساً إلاّ وسعها)) نەك سەغڵەتیو زەحمەتیی، لە ئیسلامیشدا نابی مرۆڤ زیان نە بەخۆیو نە بە خەڵکی تر بگەیەنێ ((لا ضرر ولا ضرار)).

٣- بابای میوان گەر لە ماڵی هاورێکەی مایەوە، پێویستە لەگەڵ بابای میواندار کاتی دەرچوونی دیاری بکاتو لەگەڵی لەماڵ بچێتە دەرەوە، دیاریکردنی کاتیش بۆ ئەوەیە، تا میواندار لەکاتی خۆی دوانەخرێ، هەروا کاتی هاتنەوە ماڵیش دیاری بکەن، نەبادا بابای میوان پێش میواندار بچێتەوە ماڵ.

٤- لە ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان نیە، کە بابای میوان بەبێئیزنو مۆڵەتی خاوەن ماڵ لەماڵ دەربچێت،

شتێکی جوان نیــە خــاوەن مــاڵ بــچێتە ژوری میــوان، کەچی بابای میوان بەبێ ئاگاداری ئەو دەرچوبێت.

٥- بابای میوان لە ســێ رۆژ زیــاتر نەمێنێتــەوە، نــەبادا ببێتــە مایــەی بــارگرانیو لــەکارکردنی خــاوەن مــاڵ. پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ((**الضيافة ثلاثة أيام فما زاد فصدقة**... میوانداری سێ ڕۆژە، گەر لەوە زیــاتر بێــت ئەوە خێرە)) متفق علیە، مەگەر خاوەن ماڵ سور بێــت لەسەر زیاتر مانەوەی میوان.

٦- نابێ خاوەن مــاڵ، ئــیش بــە میــوان بکــات، چــونکە دەبێتە مایەی زەحمەتو ناخۆشیی بــۆ میــوان، هــەروا ئەمە ڕێزو ئــەدەب نیــە بەرانبــەر بــە میــوان، هــەروا کارێکی ناجوامێرانەیە.

٧- لە ئەدەبو ڕێزگرتنی میوان ئەوەیە، کە بــەو شــێوازە قسەی لەگەڵ بکرێ، کە دڵــی پــێخۆش ببێــت، هــەروا خۆشــحاڵی بــەهاتنی دەربــبڕێو لــە حــاڵو ئــەحواڵیو کەسوکاری پرسیار بکرێ، هــەروا لەبــەردەمی میــوان نابێ باسی دەستکورتیو نەداری بکرێ، یان لەبەردەمی

ئەودا نابێ خۆ لە منداڵ توڕە بکرێ، یان لە منداڵ بدرێ، نەبادا بە گومانی خۆش نەهاتنی ئەو لێك بداتەوە.

٨- ڕێزگرتنی میوان لەلایەن خواردنەوە، بە پێی دارایی‌و هەبوویی‌یە، نابێ لەتوانا بەدەر خواردنی بۆ ئامادە بکرێ، کە خاوەن ماڵ لەبەری قەرزار ببێتەوە، چونکە ئەسڵی مەبەست ڕوخۆشی‌و گوفتار جوانیە، لە ئیمامی ئەوزاعی‌یان پرسی: ڕێزگرتنی میوان چیە؟ ئەویش گوتی: ڕوخۆشی‌و قسەخۆشیی. بەڵام گەر خاوەن ماڵ دارا بوو، با خواردنی باش بۆ میوان ئامادە بکات بەبێ زیادەڕۆیی کردن.

٩- لەکاتی نان خواردن، نابێ خاوەن ماڵ، پێش میوان دەست لەنان خواردن هەڵبگرێ، چونکە میوانەکە شەرم دایدەگرێ‌و ئەویش دەست هەڵدەگرێ، کە هێشتا تێر نەبووە، گەر خاوەن ماڵ زوو تێر بوو، با خۆی بە کەوچکەکەیەوە بخافڵێنێ، کە میوانەکە هەست بکات، ئەو بەردەوامە لە نان خواردن.

هەروەها دەبێ خاوەن ماڵ ئاگاداری میوان بێ، خواردنی بۆ تێبکات، نەبادا ئەو کەسە شەرم بکات، وەك لە فەرمودەی پێغەمبەرﷺ دا هاتووە، کە ئیبن عومەر گوتویەتی: پێغەمبەری خواﷺ فەرمویەتی: ((إذا وضعت المائدة فلا يقوم رجلٌ حتى ترفع المائدة، ولايرفع يده وإن شبع حتى يفرغ القوم، وليعذر فإن الرجل يُخجلُ جليسه، فيقبض يده، وعسى أن يكون له في الطعام حاجة)) سنن ابن ماجه، ج٢، ص١٠٩٦.

واتە: گەر سفرەی نان ڕاخرا، با هیچ کەسێك هەڵنەستێ، هەتا سفرەکە هەڵدەگرن، با دەست لە نان هەڵنەگرێ، ئەگەر چی تێریش بوبێ، هەتا میوانەکان لە خواردن دەبنەوە، با لە خواردنەکە کەمێك زیاتر بخوات، چونکە بە دەست هەڵگرتنی ئەو کەسەی لە تەنیشتی دانیشتووە بە شەرم دادەخاتو ئەویش دەست دەکێشتەوە، کە ڕەنگە هێشتا ماوەتی تێر ببێ.

١٠- پێش نان خواردنو لە کاتی نان خواردن باسی شتێ وانەکرێ، کە میوان پێی ناخۆشەو بێزی لێ دەبێتەوەو

ئارەزوی پـێدەگیرێ، وەك بـاس نـەکردنی (نەخۆشـی، ڕشانەوە، مشكو جورجو...هتد).

١١- هـەروەها لـە ریزگرتنـی میـوان ئەوەیـە، کـە بـە خۆشحاڵیەوەو بە گوتـەی شـیرین بـەڕێ بکـرێو داوای گەردن ئازایی لـێبکرێ لە هەبوونی کەمتەرخەمیی.

ئـــەدەب و ئاكاری مســـوڵمان لـە بەكارهێنانی تەلـەفۆن و مۆبایل دا

گوێچكە بەخششێكی هەستیارو گرنگـە، كـە خـوا بـە بەنـدەی خـۆی بەخـشیوە، ئـەم دەزگایـەش دەبـێ لـە گوێبیستنی شتی خراپ و نابەجێی بپارێزین و، نەهێڵین بـە بیستنی قسەی ناشیرین و نابەجێ و حەرام، ببێتە شـایەت و بەڵگە لەسەرمان لە ڕۆژی دواییدا.

دیارە تەلەفۆن و مۆبایل لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا بۆتـەی پێویـستییەكی بەڵگەنەویـست، كـە دەبـێ بەشـێوەیەكی دروست و بەجێ بەكاربهێنرێ، كە كاریگەری خراپی لەسـەر كۆمەڵگە نەبێت.

جا هەندێ ئاداب و ئاكارو ڕەوشت هەیە بۆ بەكارهێنانی تەلـەفۆن و مۆبایـل، كـە پێویـستە مرۆڤـی مـسوڵمانی ڕاســـتەقینە پابەنـدی بێـت و جێبـــەجێی بكـات، كـە ئەمانەن:

١- کە تەلەفۆن دەکەیت دەڵێیت: ﴿ئەلو... السلام علیکم... من (فلان)﴾ ئینجا چاکو چۆنی دەکەیت.

٢- ڕەچاوکردنی باروودۆخی ئەو کەسانەی کە پەیوەندییان پێوە دەکەیت، نابێ لەکاتی نوستن و کاتی کارکردن و وەک کاتی بەیانییەکی زوو، یان لە شەوی درەنگ وەخت، یان کاتێک کە دەزانی وەختەکە وەختی نوێژە، تەلەفۆن بکەیت.

٣- لەکاتی تەلەفۆن کردندا، درێژە بە قسە نەدەیت و تەلەفۆنەکە مەشغوڵ نەکەیت، لەوانەیە خەڵکانێک هەبن، بیانەوێ پەیوەندیت پێوە بکەن، یان بیانەوێ پەیوەندی بەو کەسانەوە بکەن، کە تەلەفۆنیان بۆ دەکەیت....

٤- بۆ حاڵەتی پێویست نەبێ تەلەفۆن نەکەیت، وەک سەردانی نەخۆشێک، یان خێروچاکەیەک، یان قسەیەکی گرنگ، هەروا تەلەفۆن نەکەیتە ئامێرێکی گاڵتەو سوعبەت، یان هەراسان کردنی خەڵک..

٥- لەکاتێك لە ئاودەستی، وەڵامی مۆبایل مەدەوە، چونکە شوێنێکە شیاوی قسەکردن نیە...

٦- بۆ پێویستی نەبێت لە شوێنە گشتیەکان وەك ناو پاس و ریم و ئۆتۆمبیل و ڕێگاو قوتابخانەو نەخۆشخانەکان، مۆبایل بەکارمەهێنە.

٧- ئەو مۆبایلانەی کامیرایان تێدایە، نابێ بەبێ مۆڵەتی هیچ کەسێ وێنە بگیرێ، نابێ وێنەی ئافرەتان بگیرێ، کە دوایی وەك هەڕەشە بەرانبەر بە کەسانیان بەکاریان دێنن، هەرچەندە ئەمە لە ڕەوشتی موسڵمانی پابەند بە دینی خوا ناوەشێتەوە..

٨- لەسەر دایك و باوکانی هۆشیار بەدینی خوا، کوڕو کچانیان لەم ئامێرە ئاگادار بکەن و لایەنە خراپ و باشەکانیان بۆ ڕون بکەنەوەو ڕێنماییان بکەن، کە بۆ چ شتێ بەکاری بهێنن و بۆ چ شتێ بەکاری نەهێنن.

ئـــەدەب و ئاکاری مســوڵمان لـەکـــاتی نـــان خــــواردن

لە کاتی نان خـواردن چـەند ڕەفتارێـك هەیـە ئیـسلام دایناوە، کە پێویستە بە منداڵ و گەورەوە پیادەی بکەن:

أ- شوشتنی دەســتەکان پێش نان خواردن:

وەك پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویـەتی ((برکـة الطعـام الوضوء قَبْلَهُ والوضوء بَعْدَه: بەرەکەتی خواردن لەوەدایــە، کە لە پێش نــان خــواردن دەســت بـشۆری و لــە دوای نــان خواردنیش))[1].

هەروەها ئەنەس دەڵێ: گوێم لە پێغەمبــەری خــوا بــوو ﷺ دەیفەرمو: ((مَنْ أحبَّ أن يكثر الله خير بيتهِ فليتوضأ إذا حَضَرَ غِذاؤه واذا رَفَع: هەر کەسێك پێی خۆشـە خێـرو بێری ماڵەکەی زۆر بێ با دەســتنوێژ هــەڵگرێ (مەبەســتی

---

١) رواه ابو داود والترمذي عن سلمان الفارسي.

دەست شوشتنە) گەر خواردنەکەی بۆ ئامــادەکراو، وە کـە هەڵگیراش))[1].

ب- نــاوی خوا هێنان لەکاتی دەست کردن بە خواردن.

ئەمەش وەك پێغەمبەر فەرمانی کــردووە، کــە خــاتوو عائیشە -ڕەزای خوای لــێبێ- گوتویــەتی: پێغەمبــەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إذا أكـل أحـدكم فليـذكر اسـم الله تعالى. فإن نسي أنْ يذكر اسم الله تعـالى في أولـه فليقـل: باسم الله أوله وآخـره**: ئەگــەر یــەکێك لــە ئێــوە خــواردنی خوارد، با ناوی خوا بــێنیو بڵــێ: (بـسم الله)، ئەگــەر لــە سەرەتاوە لە بیری چوو ناوی خوا بێنێ، بــا بڵــێ (بـسم الله أولـه وآخـره) واتــە: بــەناوی خــوا لــە ســەرەتای خــواردنو کۆتاییەکەی))[2].

ئیمام ئەحمەدو غەیری ئەویش دەگێڕنــەوە: ((**أن النبـي ﷺ إذا أكل أو شرب قال: الحمدلله الـذي أطعمنـا وسـقانا وجعلنا مسلمين**: گەر پێغەمبەر خواردنێکی بخواردایە، یان

---

١) رواه ابن ماجه والبيهقي.

٢) رواه ابو داود والترمذي.

شلەیەکی خواردبوایە، دەیفەرمو: سوپاس بۆ ئەو خوایەی کە خواردن‌و خواردنەوەی پێ بەخشین‌و ئێمەی کرد بە مسوڵمان)).

ج- کە خواردنێکی بۆ هاتە بەردەم ڕەخنەی لێ‌نەگرێ:

ئەوەشیان سیفەتی پێغەمبەری ئازیزمانە، وەك بوخاری‌و موسلیم لە ئەبو هورەیرەوە دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: ((**ما عاب رسول الله ﷺ طعاماً قطُّ: إن اشتهاه أكله، وإنْ كَرِهَهُ تركه**: پێغەمبەری خوا هەرگیز عەیب‌و ڕەخنەی لە خواردن نەگرتووە، گەر حەزی لێ بوایە نەیخوارد گەر حەزی لێ‌نەبوایە نەیئەخوارد، وازی لێ‌نەهێنا)).

ئەم سیفەتە بەرزەی پێغەمبەر ﷺ، هەست ڕاگرتن‌و پێزانینێتی بەرامبەر بەو کەسەی خواردنی بۆ ئامادە دەکات، تا تەریق نەبێتەوەو، لە چێشت ئامادەکردن سارد نەبێتەوە.

د- بەدەستی ڕاستو لەبەردەمی خۆدا خواردن بخوریٚ:

ئەمەش وەك موسلیم لە عومەری کوڕی ئەبی سەلمە ڕەزای خوایان لیٚ بیٚ دەگێڕێتەوە، عومەر دەڵیٚ: (**كُنْتُ غُلاماً في حِجْرِ رسول الله ﷺ وكانت يدي تطيش في الصَّحْفةِ فقال لي رسول الله ﷺ "يا غلام سَمِّ الله وكُلْ بيمينك و كُلْ مما يليك**: منداڵ بووم لە ژێر سەرپەرشتیو چاودێری پێغەمبەری خوا، لە کاتی نان خواردن دەستم بەم لاو ئەم لای قاپەکە دەگێڕا، پێغەمبەری خوا پیٚ گوتم: ((ڕۆڵە! لە کاتی نان خواردن ناوی خوا بێنە، واتە بڵیٚ (بسم الله)و بە دەستی ڕاستت بخۆو لە پێش خۆتەوە بخۆ)).

هـ- بە پاڵ کەوتنەوە خواردن نەخوریٚ:

ئەمەش لەبەر ئەوەی زیانی تەندروستی هەیەو نیشانەیەکی لووت بەرزیو فیزیە. پێغەمبەریش ﷺ، کە بوخاری لە ئەبی جحیفەی وەهەبی کوڕی عبدالله دەگێڕێتەوە، فەرمویەتی: ((**لا آكل متكئاً**: بە پاڵ کەوتنەوە خواردن ناخۆم)). موسلیم لە ئەنەسەوە

دەگێڕتەوە، كە وتویەتی: ((رأيت رسول الله ﷺ جالساً مقيعاً ياكل تَمراً: پێغەمبەری خوام بینیوە بە دانیشتنەوە خورمای دەخوارد.))

و- لە كاتی نان خواردن واباشە قسە بكرێ:

موسلیم لە جابرەوە رەزای خوای لێبێ دەگێڕێتەوە: ((**أن النبّي ﷺ سأل أهله الأُدُمَ، فقالوا: ما عندنا إلاّ خَلّ، فدعا به فجعل ياكل منه ويقول : نِعْمَ الأُدُمُ الخل، نِعْمَ الادُمُ الخلّ**: پێغەمبەری خوا داوای لە خێزانەكەی كرد، كە پێخوری بۆ بێنێ، وتیان تەنها سركەمان هەیە، جا داوای سركەی كرد بۆی بێنن. كە هێنایان دەستی كرد بە خواردنیو دەیفەرمو: باشترین پێخور سركەیە، باشترین پێخور سركەیە).

بەڵام كە قسەدەكرێ، ئەوكەسەی خواردنی لەدەم دایە، با خواردنەكەی قوت بدات، ئنجا قسە بكات، یان كە خواردنی لەدەم دایەو قسە دەكات، با دەست بە دەمیەوە بگرێ، تا خواردنی ناو دەم بەدەر نەكەوێ، چونكە

بەدەرکەوتنی خواردنی ناو دەم، دەبێتە هۆی بێزبونەوەو قێزکردنەوەی بەرامبەرەکەی، هەروەها نەهێڵێ خواردن بە لێوو دەمیەوە بنوسێ، پێویستە دەستەسرِ (کلینکس) بەکاربێنێ بۆ خاوێن کردنەوەی لێوو دەمی لەکاتی نان خواردندا.

ز- گەر میوانی یەکێك بووی، وا باشە دوای تەواوبوون لە نان خواردن دوعا بۆ خاوەن ماڵەکە بکەیت:

ئەبو داودو ترمذی لە ئەنەسەوە دەگێڕنەوە: ((**أن النبّي ﷺ جاء الى سعد ابن عبادة، فجاء بخُبْزٍ و زيتٍ فاكَلَ، ثم قال النبّي ﷺ: أفْطَرَ عنْدكُمُ الصّائمون، واكل طعامكم الابرار، وصلّتْ عليكم الملائكة** ... پێغەمبەر چوو بۆ لای سەعدی کوڕی عوبادە، جا نانو ڕۆنی زەیتو (ئەحمەدو تەبەرانی دەڵێن مێوژیان) بۆ هێنا، پێغەمبەر نانو مێوژەکەی خواردو، پاشان دوعای بۆکردن فەرموی: ڕۆژوە وان لە لاتان ڕۆژو بشکێنێ، پیاوی چاك خواردنتان بخوات، فریشتەکانیش رەحمەتتان بەسەردا ببارێنن)).

ح- گەر یەكێك لە خۆی گەورەتری لەگەڵ بوو، یەكسەر ئەو دەست بە نان خواردن نەكات:

وەك موسلیم لە كتێبی (صحیح)ی دا لە حوزەیفەوە دەگێڕێتەوەو دەڵێ: ((**كُنّا إذا حضرنا مع رسول الله ﷺ طعاما لم نَضَعْ ایدینا حتی یبدأ رسول الله ﷺ فیضع یده**: گەر لەگەڵ پێغەمبەری خوا ئامادەی خواردنێك بووباین، هیچ كامێكمان دەستمان بە نان خواردن نەدەكرد، تا پێغەمبەری خوا دەستی بە نان خواردن نەكردبایە)).

كەواتە لە ماڵێش، كە خێزان بەیەكەوە نان دەخۆن، هەتا باوك كە سەرۆكی خێزانە، دەست بە خواردن نەكات، با منداڵەكان پێش ئەو، دەست بە نان خواردن نەكەن، كەواتە دەبێ منداڵان وا ڕابهێنرێن پێش باوكیان دەست بە نان خواردن نەكەن.

ع- نیعمەتی خوا، بە تایبەتی خواردن بە كەم دانەنرێ:

وەك موسلیم لە ئەنەسەوە دەگێڕێتەوەو دەڵێ: ((**كان رسول الله ﷺ اذا اكل طعاماً لَعِقَ اصابِعَهُ الثلاث وقال اذا سقطت لقمة احدكم فليأخذها وَلْيُمِطْ عنها الأذى وليأكلها**

ولا يدعها للشيطان. وامرنا ان نَسْلتَ القِصعة، وقال (إنَّكُم لاتدرون في أي طعامكم البركة: گەر پێغەمبەری خوا خواردنی بخواردایە، هەر سێ پەنجەکانی دەلێسیەوە، جا فەرمویەتی: ئەگەر پارووێك نان لە دەستان کەوتە سەر زەوی، با هەڵی گرێتەوەو ئەو پیسیەی، کە پێوەی دەنووسێ پاکی بکاتەوەو بیخوات، با بۆ شەیتانی بەجێ نەهێڵێ. هەروا پێغەمبەر فەرمانی پێکردووین، کە قاپی خواردنەکە هیچی تیا نەهێڵین‌و هەمووی بخۆین، فەرمویەتی: ئێوە نازانن لە چ خواردنێکدا بەرەکەتی تێدایە).

* * *

ئـەدەبو ئاکاری مسـوڵمان
لە کاتی خـــواردنەوەدا

أ- لەکاتی ئاو خواردنەوە یان هەر شـلەیەکی تـر نـاوی خوا بهێنرێ، کە خواردراوەش، سوپاسی خوا بکرێو، بە سێ جار بخورێتەوە:

وەك ترمـذی لـە ئـیبن عـەبباس، ڕەزای خـوای لێبێ، دەگێڕێتەوە، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((لا تشربوا واحدا كَشُرْبِ البعير. ولكن اِشرَبوا مَثنى وثـلاث، وَسَمُّوا إذا انتم شَرِبْتم، واحمدوا اذا رفعتم ... وەك حوشـتر بە یەکجار ئاو، یان هەر شلەیەکی تر مەخۆنەوە. بەڵکو بە دووجار، یان سێجار بیخۆنەوەو سـێجار خواردنەوەکـەش، دەبێ لە نێوانیان لـە دەرەوەی جامو پەرداخـەوە هەناسـە بـدەیت وەك پێغەمبـەر ﷺ ئـاوای کـردووە، ئەنـەس وتویەتی: ((أن رسول الله كـان يتـنفس في الـشرّاب ثلاثـاً)) رواه احمد (٢١١/٣). لـە کـاتی خواردنەوەیـدا نـاوی خـوا

بێنن، واتە بڵێن: (بسم الله)، کە خواردیشتانەوە سوپاسی خوا بکەنو بڵێن (الحمدلله).)).

فوو نەکردن لە ئاو خواردنەوە:

لەکاتی ئاو خواردنەوە، نابێ فو لە ئاوەکە بکرێت (ئەبو سەعید گوتویەتی: پێغەمبەری ﷺ خوا: **((نهى عن النفخ في الشراب...** قەدەغەی کردووە فو لە خواردنەوە بکرێت))رواه الترمذي (١٨٨٧)وصححه.

ب- پڕ نەکردنی گەدە لە خواردنو خواردنەوە:

وەك ئیمام ئەحمەدو ترمذیو غەیری ئەوانیش دەگێڕنەوە لە پێغەمبەری خواوە ﷺ، کە فەرمویەتی: **((ما ملأ آدمي وعاء شَراً منْ بَطنِه، بحَسب ابْن آدمَ لُقَيمات يُقِمْنَ صُلْبَهُ، فإنْ كانَ لابُد فاعلاً، فَثُلُث لِطعامهِ و ثُلُثٌ لِشرابهِ، وَثُلُثٌ لِنَفسِهِ ...** ئادەمیزاد هیچ کیسەیەکی لە سکی خراپتر پڕ نەکردووە، بۆ ئادەمیزاد بەسە چەند پاروویەك بخوات، تا پشتی پێ رابگیرێ، گەر ئاواشی نەکرد، با سکی بکات بە سێ بەشەوە، سێیەکی بۆ

خواردنو، سێیەكی بۆ خواردنەوەو، سێیەكی تری بۆ هەناسە)).

ج- خواردنو خواردنەوە بە ڕۆیشتنو دانیشتنەوە:

یەكێ لە ئادابو ئاكاری خواردنو خواردنەوە ئەوەیە، دەكرێ بەڕۆیشتنەوەو بە ڕاوەستانو بە دانیشتن خواردن بخورێو خواردنەوە بخورێتەوە. ﴿ئەوەتا (ابن عمر) گوتویەتی: (**كنّا على عهد رسول الله ﷺ ناكل ونحن نمشي**.. لە سەردەمی پێغەمبەر ﷺ بە ڕۆیشتنەوە خواردنمان دەخوارد﴾ سنن ابن ماجه ٢، ص١٠٩، جا گەر بە ڕۆیشتنەوە جائیز بێت، ئەوا بە ڕاوەستانەوە لە پێشترو دروستترە.

هەروەها پێغەمبەری خوا ﷺ بە ڕاوەستانەوە ئاوی خواردۆتەوە وەك ئیبن عەبباس گوتویەتی: ((**أتين النبّي بدلو من ماء زمزم فشرب وهو قائم**... دەولكەیەك ئاوی زەمزەمم بۆ پێغەمبەر هێنا، ئەویش بە ڕاوەستانەوە خواردیەوە)) متفق علیه .

هەروەها ئیمام عەلی کە ئاویان بۆ هێناوە، دەستو دەمو چاو شوشتوە، ئنجا بە ڕاوەستانەوە بەرماوەی ئاوەکەی خواردۆتەوەو، پاشان گوتویەتی: خەڵکانێك هەن پێیان ناخۆشە بە ڕاوەستانەوە ئاو بخورێتەوە، بەڵام پێغەمبەر ئاوای خواردۆتەوە (بە ڕاوەستانەوە، وەك من بە ڕاوەستانەوە خواردمەوە).

عن علي ﷺ (إنه صلى الظهر ثم قعد في حوائج الناس في رحبة الكوفة حتى غسل وجهه ويديه، وذكر رأسه و رجليه، ثم قام فشرب فضله وهو قائم، ثم قال: إن ناسا يكرهون الشرب قائماً، وإن النبّي صنع مثل ما صنعت) أخرجه البخاري في الصحيح ٨١/١٠)[1].

---

١) مصابيح السنة للإمام البغوي، المجلد الثالث، ص١٧٥.

ئـەدەب و ئاکـاری مسـوڵمان
لە سـڵاوکـردندا

سڵاوکردن چەند یاساو ئادابێکی هەیە، کە دەبێ بزانرێ:

أ/ خوای گەورە فەرمانی کردوە بە سڵاو لەیەکتری کردن:

وەك دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَدْخُلُوا۟ بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُوا۟ وَتُسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ أَهْلِهَا... ﴿٢٧﴾ النور ... مەچنە ناو خانووێك (ماڵێك)، کە هی خۆتان نیە، تا ڕێگەتان پێ نەدرێ و سڵاو لە ئەهلی ئەو ماڵە دەکەن﴾

هەروەها دەفەرموێ: ﴿فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُبَـٰرَكَةً طَيِّبَةً ... ﴿٦١﴾ النور ...گەر چوونە هەر ماڵێك سڵاوی خوا لەسەر خۆتان بکەن، کە پیرۆزو پاك و باشە﴾.

پێغەمبەریش ﷺ فەرمویەتی، کە موسلیم لە ئەبوهورەیرە دەگێڕێتەوە: ((**لا تدخلوا الجنّة حتى تؤمنوا ولا تؤمنوا حتى تحابوا أولا أدلكم على شيء إذا فعلتموه تحاببتم؟ أفشوا السلام بينكم**... تا باوەڕنەهێنن ناچنە بەهەشت، ئیمانیشتان تەواو نابێ، تا یەکتریتان خۆش نەوێ. ئایا شتێکتان پێ بڵێم گەر بیکەن یەکتریتان خۆش بوێ؟ سڵاو لە یەکتری بکەن)).

ب/ چۆنیەتی سڵاوکردن لەیەکتری:

پێویستە خۆمان‌و ماڵ‌و منداڵمان بەجۆرە سڵاو بکەین، کە ئیسلام بۆی دایناوین، ئەویش بەم شێوەیە: ئەوەی کە سڵاو دەکات دەڵێ: (**السلام عليكم ورحمة الله وبركاته**) بەرامبەرەکەشی لەوەڵامدا دەڵێ: (**عليكم السلام ورحمة الله وبركاته**) ئەمەش بە گوێرەی فەرمودە صەحیحەکانی پێغەمبەرە وەك ئەبو داودو ترمذی دەگێڕنەوە. لەعومرانی کوڕی حصین ڕەزای خوایان لێبێ دەڵێ: پیاوێك هاتە لای پێغەمبەرﷺ، گوتی: السلام عليكم، پێغەمبەر وەڵامی

دایەوەو پاشان پیاوەکە دانیشت‌و پێغەمبەر فەرموی((دە))
واتە (دە) چاکەی بۆ نووسرا، پاشان پیاوێکی‌تر هاتە لای
گوتی: السلام علیکم ورحمة الله، وەڵامی سڵاوەکەی
دایەوەو پاشان دانیشت، پێغەمبەر فەرموی ((بیست))
واتە: بیست چاکەی بۆ نووسرا. پاشان پیاوێکی تر هاتە
لای گوتی: (السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته) جا وەڵامی
سڵاوەکەی درایەوەو پاشان دانیشت، پێغەمبەر فەرموی:
((سی)) واتە سی چاکەی بۆ نووسرا.

هەروەها بوخاری‌و موسلیم لە خاتوو عائیشە ڕەزای
خوای لێبێ دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا
پێی گوتم (ئەمە جبریلە سڵاوت لێ‌دەکات)، ئەویش
وەڵامی داوەتەوەو فەرمویەتی (وعلیه السلام ورحمة الله
وبرکاته).

ج- یاساو ئاکاری سڵاوکردن:

ئەبو هورەیرە ڕەزای خوای لێ بێ دەڵێ: پێغەمبەری
خوا ﷺ فەرمویەتی: ((یُسَلِّمُ الرَّاكِبُ على الماشي، والماشي

على القاعِد، والقليل على الكثير ...سواریی سڵاو لە پیادە دەکات، ئەوەی دەڕوات سڵاو لەو کەسە دەکات، کە دانیشتووە، کۆمەڵێکی کەم سڵاو لە کۆمەڵێکی زۆر دەکەن)[1].

لە گێڕانەوەیەکی بوخاریدا دەڵێ: ((**يُسَلِّم الصَغير على الكبير** ...مندالْ سڵاو لە گەورە دەکات)).

ئەم ڕێنموویی و تەوجیهاتە پیرۆزە، پێویستە خۆمان بە گشتی و منالەکانمان بە تایبەتی پیادەی بکەین، چونکە سڵاوکردن سیفەتێکی دیارو جیاکەرەوەی ئوممەتی ئیسلامیە لە کۆمەڵانی تر.

د- پەروەردیارو مامۆستا پێویستە سڵاو لە منداڵ بکات:

وەك پێغەمبەرﷺ ئەم ڕەفتارە جوانەی کردووە، وەك بوخاری و موسلیم لە ئەنەس ڕەزای خوای لێبێ دەگێڕنەوە: ((**أنه مرَّ على الصِبيان فَسَلَّمَ عليهم وقال كان**

---

١) بوخاری و موسلیم گێڕاویانەتەوە.

النبيّ ﷺ يَفْعَلُهُ: ئەنەس بە لای چەند منداڵێکدا تێپەڕ بووەو سڵاوی لێکردوون، جا گوتویەتی: پێغەمبەر ﷺ ئاوا سڵاوی لە منداڵان کردووە)). لە گێڕانەوەیەکی موسلیم دا هاتووە: ((**أن رسول الله ﷺ مَرَّ على غِلْمان فَسَلَّم عليهم** ... پێغەمبەر ﷺ بە لای چەند کوڕێژگەیەکدا ڕۆیشتووەو سڵاوی لێکردوون))، هەروەها لە گێڕانەوەیەکی ئەبو داوددا هاتووە: ((**أن النبيّ ﷺ مرَّ على غِلْمان يَلْعَبون فَسَلَّم عليهم**))، لە گێڕانەوەی (ابن السني)دا پێغەمبەر بە منداڵانی فەرموە: ((**السلام عليكم ياصبيان**... کوڕەکان! سڵاوتان لێبێ)).

لە ڕاستیدا ئەمەیە ڕەوشتو ڕەفتار بەرزی مسوڵمانو خۆ بە زڵ نەزان، جا گەر ئێمەش خۆمان بە شوێنکەوتەی پێغەمبەر دەزانین، با پیادەی ئەم ئایەتە پیرۆزە بکەین ﴿ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ﴿٢١﴾ الأحزاب ... لە پێغەمبەری خوا پێشەنگی زۆر جوان بۆ ئێوە هەیە﴾.

هـ- وەڵامدانەوەی سڵاوی نامسوڵمان بە (وعليكم):

ئەنەس دەڵێ : پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إذا سَلَّمَ عَلَيكم أهل الكتاب فَقولوا: وَعَليكُمْ**...گەر مەسیحی و جوولەکە سڵاویان لێ کردن، ئێوە بڵێن: (**وَعَليكُمْ**) واتە: لە ئێوەش))[1]. هەروەها نابێ سەرەتا مسوڵمان سـڵاویان لێ بکات، وەك لە حەدیسی موسـلیمدا هـاتووە: ((**لا تَبْـدَؤوا اليهود والنصارى بالسلام**... ئێوە دەستپێشخەری مەکـەن لە سڵاوکردن لە جوولەکەو دیانان)).

و- سڵاوکردن سوننەتە، وەڵامدانەوەی واجبە:

(ابن الـسني) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ((**مَـنْ أجابَ السلام فَهُوَ لهُ، وَمَنْ لَمْ يُجِـبْ فَلَـيس منـا** ...هـەر کەسێك وەڵامی سڵاو بداتــەوە ئـەوا خێرەکـەی بـۆ ئـەوە، هەرکەسێك وەڵامی سەلام نەداتەوە لە ئێمە نیە)).

با باوك و دایکان و پەروەردیاران بزانن، کە هەندێك کاتی

---

١) بوخاری و موسلیم گێڕاویەتیانەوە.

تایبەتی هەیە سڵاوکردن تیایدا باش نیە، وەك لە حاڵەتی: دەستنوێژ هەڵگرتن و لە حەمام، لە کاتێ کەسێك نان دەخوات، یان جەنگ دەکات، ئەو کەسەی یادی خوا دەکات، لە وتاربێژی هەینی، ئەو کەسەی لە مزگەوت ئامۆژگاری خەڵك دەکات، ئەو کەسەی کە بە شتێکەوە سەرقاڵە (پارە دەژمێرێ)و بە وەڵامدانەوەی سەلامەکەی شتەکەی لێ تێك دەچێت، یان لەلای ئاودەستخانە. جا لەو شوێنانەی کە سەلامکردنی تیایدا باش نیە، ئەو کەسەی کە سەلامی لێ دەکرێ، بۆی هەیە وەڵام نەداتەوە.

ئـەدەب و ئاکاری مسـولمان لەکاتی مۆڵـەت وەرگرتن

ئینجا مۆڵەت وەرگرتن چەند ئاداب و ڕەفتارێکی هەیە، کە پێویستە باوك و دایك خۆیان و منداڵەکانیان فێر بکەن و ئاگاداریان بکەن، وەك خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لِيَسۡتَـٔۡذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ وَٱلَّذِينَ لَمۡ يَبۡلُغُواْ ٱلۡحُلُمَ مِنكُمۡ ثَلَٰثَ مَرَّٰتٖۚ مِّن قَبۡلِ صَلَوٰةِ ٱلۡفَجۡرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ ٱلظَّهِيرَةِ وَمِنۢ بَعۡدِ صَلَوٰةِ ٱلۡعِشَآءِۚ ثَلَٰثُ عَوۡرَٰتٖ لَّكُمۡۚ لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ وَلَا عَلَيۡهِمۡ جُنَاحُۢ بَعۡدَهُنَّۚ طَوَّٰفُونَ عَلَيۡكُم بَعۡضُكُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴿٥٨﴾ وَإِذَا بَلَغَ ٱلۡأَطۡفَٰلُ مِنكُمُ ٱلۡحُلُمَ فَلۡيَسۡتَـٔۡذِنُواْ كَمَا ٱسۡتَـٔۡذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ ﴿٥٩﴾ النـــور

...ئەی گەلی خاوەن باوەڕان! با ئەوانەی غـولام و کـەنیزی ئێوەن، ئەو کەسانەش لەئێوە، کـە بلـوغ نـەبون، ســێ جار

ئیزنی لێ بخوازن: لەپێش نوێژی بەیانیدا، نیوەڕۆیان، کاتێ شمەکان دادەنێن و لەپاش نوێژی خەوتنانیش، کە ئەم سێ کاتە وەختی تەنیایی ئێوەن. لەپاش ئەوە، نە بۆ ئێوە قەیدی دەکا، نە بۆ ئەوان، کە بەدەوروبەرتاندا بێت: ئێوە پێکەوە تێکەڵن. ئا بەجۆرە خودا نیشانەکانی خۆی بۆ ئێوە ئاشکرا دەکا. خودا زانای لەکارزانە. هەرکاتێ منداڵەکان بلوغیان بوو -ئەویش وەك ئەوانی پێشوو- گەرەکە ئیزن بخوازن﴾ .

لەم ئایەتە پڕ تەوجیهو ڕێنموویییەدا، خوای باڵا فەرمان دەکات بە باوك‌و دایکان، کە ئەو منداڵانەی هەیانە چ کوڕو چ کچ، کە نەگەیشتونەتە تەمەنی (١٥) ساڵی واتە بلوغیان نەبووە، با فێریان بکەن لە سێ حاڵەت‌و کاتدا، دەبێ ئیزن وەرگرن‌و لە دەرگا بدەن، کاتێك پێویستیەکیان بە باوك‌و دایکیان دەبێ.

سێ حاڵەتەکەش ئەمانەن:

یەکەم: لە پێش نوێژی بەیانی واتە پێش بانگ دان، ئەمەش لەبەر ئەوەی دایك‌و باوك لەو کاتەدا لە ژێر پێخەفێکن، کە لە وانەیە ڕووت بن‌و جل‌و بەرگیان

داماڵێبێ بۆ جووت بوون.

دووەم: کاتی نیوەڕۆ، چونکە لەو کاتەش بە تایبەتی لە وەرزی هاوین، کە کاتی پشودانە، لەوانەیە ژن‌و مێرد جل‌و بەرگیان دابکەنن.

سێیەم: لە دوای نوێژی خەوتنان، چونکە ئەو کاتە کاتی نووستن‌و حەسانەوەیە.

خوای گەورە بۆیە ئەم سێ کاتەی داناوە، کە ئیزنی تیا وەربگیرێ، چونکە ژن‌و مێرد لە حاڵەتێك دان، کە پێیان خۆش نیە منداڵەکانیان بەم شێوەیە بیانبینن، کە کاری ئاسایی خۆیان ئەنجام بدەن بۆ چێژ وەرگرتن لە یەکتری.

جا گەر لەم کاتەدا منداڵێکی بچوکیان، لەناکاو بچێتە ژوورەوە ئەم دیمەنە ببینێ، ئەوا یەکسەر لە مێشکی دا چاپ دەبێ‌و کار دەکاتە سەر دەروونی منداڵەکە، کە لەوانەیە ببێتە دروستبوونی رق‌و قینەیەك لە دڵیدا بەرامبەر دایکی، یان باوکی. هەروەها لەوانەشە هەوڵی ئەنجامدانی کارە جنسییەکەیان بدات، کە ئەمەش منداڵ بەرەو هەڵدێرو زوخاوی لادانی ڕەوشت دەبات. ئەمە

سەبارەت بە منداڵی باڵغموە ئەوە دەبێ لەم سێ کاتەی، کە باس کراو لە کاتەکانی تریش، کە بیانەوێ بچنە ژووری دایكو باوکیان، دەبێ لە دەرگا بدەن، تا ئیزنیش وەرنەگرن نەچنە ژوورەوە، وەك خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿وَإِذَا بَلَغَ ٱلْأَطْفَـٰلُ مِنكُمُ ٱلْحُلُمَ فَلْيَسْتَـْٔذِنُوا۟ كَمَا ٱسْتَـْٔذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ ﴿٥٩﴾ النور...﴾.

هەر سەبارەت بە ئیزن وەرگرتنەوە چەند ئادابێکی تر هەیە، کە بۆ گشتی پیادە دەکرێ وەك:

أ/ سەلام کردن پاشان ئیزن وەرگرتن:

وەك ئەبو داود گێڕاویەتیەوە، کە پیاوێك لە بەنی عامر داوای ئیزنی کرد، کە بچێتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، کە لە ماڵێدا بوو گوتی: ((أألِجْ؟: ئایا بێمە ژوورەوە؟)) پێغەمبەری خوا بە خزمەتگوزارەکەی فەرموو: (بڕۆ لای ئەم پیاوەو شێوەی ئیزن وەرگرتنی فێر بکەو پێی بڵێ: ((قُل السلام علیکم: أأدْخُلْ)) جا لەو کاتەدا پیاوەکە گوێی لێ بوو، گوتی: ((السلام علیکم. أأدْخُلْ؟:

سـلاوتان لــێبێ، ئایـا بێمــە ژوورەوە؟)) پێغەمبــەریش ڕێگەی پێداو چووە ژوورەوە.

ب/ لەکاتی ئیزن وەرگرتن نـاوی، یـان سـیفەتی، یـان نازناوی خۆی ئاشکرا بکات‌و بڵـێ: من فلانم

لە صحیحی بوخاری‌و موسـلیمدا هـاتووە: ((عـن أبـي موسـى لَمَّـا جَلَـس النبّـي ﷺعلـى بئـر البـستان، وجـاء ابوبكر فاستأذن ، فقال ابو موسـى مَـنْ؟ قـال: ابـوبكر ثـم جاء عمر فاستأذن فقال: من؟ قال عمر، ثم عثمان كـذلك: ئەبو موسا گوتویەتی: کە لەوکاتەی پێغەمبەر ﷺ لەسـەر بیری بیستان دانیشتبوو، ئەبوبەکر داوای ئیزنی کـرد، کـە بێتە لای پێغەمبەر ﷺ، ئەبو موسا گوتی کێیە؟ ئـەویش گوتی: ئەبوبەکر، پاشان عومەر داوای ئیزنی کرد، گـوتی: کێیە؟ گوتی: عومەر، پاشان عوسمـان بـە هـەمان شـێوە داوای ئیزنی کرد)).

هەروەها لە صحیحی بوخاری‌و موسلیم هـاتووە، جـابر دەڵـێ: ((أتيـت النبّـي ﷺفـدَقَقْتُ البـاب فقـال: مَـنْ ذا؟

فَقُلْتُ: أنا فقال عليه الصلاة والسلام: أنا أنا كأنـه كرهها ...چوومە لای پێغەمبەر، لەدەرگام دا، فـەرموی كێیـە؟ دەڵێ گوتم: مـنم، پێغەمبـەر فـەرموی: مـن مـن؟ پێـی ناخۆش بوو بڵێم من من)).

ج- ئیزن وەرگرتـن (لە دەرگادان) سێ جارە:

وەك لە صحیحی بوخاریو موسـلیم دا هـاتووە، ئـەبی موسـای ئەشـعەری گوتویـەتی: پێغەمبـەری خـواﷺ فەرمویەتی: ((**الإستئذان ثلاث، فإن أُذِنَ لَـكَ وإلاَّ فـارْجِعْ**: ئیزن وەرگرتن (لە دەرگادان) سێ جارە، گـەر ئیزنیـان دای بێیتە ژوورەوە، ئەوا باشە ئەگینا بگەڕێوە)).

جا لە نێوان ئەم سێ ئیزن وەرگرتنە واباشـە بـە قـەدەر نوێژێكی چوار ركاتی بوەستی نـەبادا ئـەو كەسـەی لـە ژوورەوەیـە خەریكـی نوێـژ بێـت، یـان دەسـت بـە ئـاو بگەیەنێ.

د- بە توند لە دەرگـانەدان.

نابێ بە توندی لە دەرگـا بـدرێ، بـا ئەوکەسـە خـاوەن ماڵیش بێ، یان یـەکێك لـە ئەنـدامانی خێـزان بـێ. لـە ئەنەسـەوە ڕەزای خـوای لێبـێ ((إنْ أبـواب رسـول الله ﷺ كانتْ تُقْرَعُ بالأصابع ...بە پەنجـە لـە دەرگـای ماڵـەکانی پێغەمبەر ئەدران))[1].

هەروەها پێشینە صالحەکان بە سـەرەپەنجە لـە دەرگـای ماڵی مامۆستاکانیان ئەدا، کـە ئەمـەش ئەوپـەڕی ڕێـزو ئەدەب دەگەیەنێ. بەڵام هەندێك لە دەرگادان هەیـە کـەوا پێویست دەکات بە توند لە دەرگا بدرێ، ئـەگینا لەوانەیـە گوێیان لێ نـەبێ. بـەڵام گـەر ماڵێـك زەنـگ (جـرس)ی هەبوو، ئەوا دەبێ بە سووکیو لەسەرخۆیی لە جەرەسـەکە بدرێ، کە ئەمەش نیشانەی ڕەوشتو ڕێز دەربڕینە.

١) أخرجه البخاري في الادب المفرد.

هـ- لە كاتی دەرگادان لەلایەكی دەرگا بوەستی:

ئەمەش بۆ ئەوەیە نەبادا لەكاتی كردنەوەی دەرگاكە ئافرەتێكی بێگانە دەرگا بكاتەوەو، توشی ڕوانینی حەرام ببێت، ئیزن وەرگرتنیش بۆ ئەوەیە تا توشی ڕوانینی حەرام نەبێت، وەك پێغەمبەر ﷺ جەختی لەسەر كردووە بۆ هاوەڵە بەڕێزەكانیو فەرمویەی: ((**إنَّما جُعِلَ الإستئذان مِنْ أجْلِ البَصَر** ...ئیزن وەرگرتن بۆ ئەوە دانراوە نەبادا مسوڵمان تووشی ڕوانینی حەرام ببێت))[1].

هەروەها تەبەرانی لە عبداللّهی كوڕی بسر ڕەزای خوای لێبێ گێڕاویەتیەوە، كە گوتوویەتی: ((**سَمِعْتُ رسول الله ﷺ یقول: لا تأتوا البیوت من أبوابها ولكن ائتوها من جوانبها فاستأذنوا. فإن أُذنَ لكم فادخلوا وإلاّ فارجعوا:** گوێم لە پێغەمبەری خواﷺ بوو ئەیفەرمو: كاتێك كە چوونە ماڵێك بەرامبەر دەرگاكەی مەوەستن، بەڵكو لە لایەكی دەرگاكە بوەستنو لە دەرگا بدەنو ئیزن وەرگرن، جا گەر ڕێگەیان پێدان بچنە ژوورەوە، بڕۆنە ژوورەوە، ئەگینا

---

١) رواه الشیخان.

بگەڕێنەوە دواوەو مەچنە ژوور بە بێ ئیزن پێدانتان)).
هەروا ئەبو داود گێڕاویەتیەوە: ((كان رسول الله ﷺ اذا أتى باب قوم لم يَسْتَقبل الباب منْ تِلقاء وَجهه، ولكن من ركنه الأيمن أو الأيسر ويقول: السلام عليكم، السلام عليكم)) ...پێغەمبەری خوا گەر بچویا بەر دەرگای ماڵی كەسێك، بەرامبەر دەرگاكەیان نەدەوەستا، بەڵكو لە لای ڕاستی دەرگاكە یان لای چەپی دەرگاكە دەوەستاو، دەیفەرمو: سڵاوتان لێبێ، سڵاوتان لێبێ)).

و- گەر خاوەن ماڵ گوتی بگەڕێوە دەبێ بگەڕێتەوە:

ئەمەش وەك خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدْخُلُواْ بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُواْ وَتُسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَهْلِهَا ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِن لَّمْ تَجِدُواْ فِيهَآ أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ ۖ وَإِن قِيلَ لَكُمُ ٱرْجِعُواْ فَٱرْجِعُواْ ۖ هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ ۚ ﴿٢٨﴾ النور ...ئەی ئەو كەسانەی بڕواتان

هێناوه مەچنه هیچ ماڵێکەوه بە بێ ئیزن وەرگرتن‌و ڕێگە دان‌و سەلام کردن لە خاوەنی ماڵەکـە، ئیـزن وەرگـرتن لـە کاتی چوونە ماڵێك بۆ ئێوه باشترو چاکترە، تا هەردەم لـە یادتان بێت. جا ئەو ماڵەی کە بۆی دەچن گەر کەسی تیـا نەبوو مەچنە ژوورەوە، تا ڕێگەتان پێـدەدەن، گـەر پێیـان گوتن بگەڕێنەوە، ئێوەش بگەڕێنەوە ئەمە بـۆ دڵـی ئێـوە پاکترە﴾.

مسوڵمانی بەڕێز: ئـەوە خـوای بـەرزو گـەورە، ڕێـرەو قاعیدەیەکی زۆر جوانی بـۆ دانـاوین، دەبـا ئێمـە لەسـەر خۆمان‌و منداڵەکانمان بێنینە دی‌و، بەبێ ئاگـاداری خـاوەن ماڵ‌و لە دەرگانەدان نەچینە ماڵی هیچ کەسـێك، بۆیـەش ئەڵێم نەچین وەك ئامۆژگاری، چونکە زۆر کـەس هـەن بـە بەڵگەی ئەمە ماڵی خزمە، یان هاوڕێی گیانی بە گیانیمە، یان ماڵمان تێکەڵاوە، یەکسەر خۆی ئەکات بە ماڵدا.

کاتێکیش گەر گوتیان زەحمەت نەبێ بگـەڕێوە، ئێـستا کاتم نیە دڵ گران نەبێت، چونکە لەو کاتەی تۆ دەچیتە لای ئەو، لەوانەیە گیروگرفتێکی هەبێ‌و سەلیقەی قسە کـردن‌و ڕووخۆشی نەبێ یان لەوانەیە.....هتد.

ئـەدەب و ئاكـاری مسـوڵمان لـە كـۆڕو مەجلـیسـدا

١- هەركەسێ هاتە كۆڕو مەجلیسێك تەوقـەی لەگـەڵ بكـرێ:

وەك (ابـن الـسني)و ئـەبوداود لـە پێغەمبـەریان گێڕاوەتـەوە، كـە فەرمویـەتی: ((إذا التقـى المـسلمان، فتصَافَحا وحَمَدا اللهَ تعالى، واستغفرا غفـر الله عـزّ وجـلّ لهما: گەر دوو مسوڵمان بە یەك گەیشتن و، تەوقەیان كردو، سوپاسی خوای گەورەیان كردو، داوای لێخۆشبوونیان كرد، ئەوا خوای بەخشندە لێیان خۆش دەبێ)).

هەروەها ترمذي و ئـیبن ماجـەو غـەیری ئـەوانیش لـە بەڕائەوە ڕەزای خـوای لێبـێ دەگێڕنـەوە، كـە گوتویـەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ پێی گوتم: ((تصافحوا يَـذْهَبُ الغِـلّ، وتهادوا تحابُّوا و تذهب الـشحناء ...تەوقە لەگەڵ یـەكتری بكەن، چـونكە تەوقـەكردن ڕق و قینـە لـە دڵدا ناهێڵـێ،

دیـاری بـۆ یـەکتری بیـەن، یـەکتریتان خـۆش ئـەوێ‌و، دوژمنایەتی‌و ناکۆکی ناهێڵێ)).

٢- لەو شوێنە دانیشێ، کە خاوەن ماڵ دیاری دەکات:

یەکێك گەر چوو بۆ ماڵێك یان کۆڕێك، پێویـستە لـەو شوێنە دابنیشێ، کە خاوەن ماڵەکە بـۆی دیـاری دەکـات، چونکە خاوەن ماڵ باشتر بە حاڵی ماڵەکەیەوە ئەزانێ. لـە کۆنیشەوە گوتراوە: ((**أهل مكة ادرى بشعابها** ...خـەڵکی شـاری مەککـە شـارەزاترن بـە ڕێگـەو پـێچ‌و پـەناکانی شاخەکانیەوە)).

هەروا پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ((**وَمَنْ دخل دار قومْ فَلْيَجْلِسَ حَيْثُ أمروهُ فإن القوم أعلم بعورة دارهم**: گـەر یەکێك چووە ماڵی قەومێك، با لەو شوێنەدا دابنیشێ کـە پێی دەڵێن: لێی دابنیشە، چونکە ئەو قەومە (ئەو کەسە) چاکتر دەزانێ بە حاڵ‌و باری ماڵەکەی‌و، دەزانـێ کوێنـدەر جێگەی ئەوە نیە تووشی ڕوانینی حەرام ببێ))[١].

---

١) مجمع الزوائد.

٣- لە ناوەڕاستی کۆڕو مەجلیس دانەنیشێ:

ئەبو داود بە ئیسنادێکی (حسن) لە حوزەیفەی یەمانییەوە ڕەزای خوای لێبێ دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ ((لَعن مَنْ جَلَسَ في وسط الحلقة ... پێغەمبەر ﷺ نەفرینی لەو کەسە کردووە، کە لە ناوەڕاستی کۆڕو دانیشتنێکدا دائەنیشێ)). هەروەها ترمذي لە ئەبی میجلەز دەگێڕێتەوە: ((أنَّ رَجُلاً قَعَدَ وَسَطَ حَلقة فقال حُذَيفة : مَلْعونٌ على لسان محمد ﷺ مَنْ جلس وسط الحلقة ...پیاوێك لە ناوەڕاستی دانیشتنێك دانیشتبوو، حوذەیفەش گوتی: لەسەر زمانی پێغەمبەرەوە نەفرین لەو کەسە کراوە، کە لە ناوەڕاستی کۆڕو مەجلیسدا دادەنیشێ)) .

دانەنیشتن لە ناوەڕاستی مەجلیسدا ڕەفتارێکی جوانی کۆمەڵایەتییە، کە پێویستە مسوڵمان ئاگادار بێ، چونکە دانیشتن لە ناوەڕاستی مەجلیسدا پشت کردنە لە هەندێك لەو کەسانەی ئامادەی دانیشتنەکەن، کە ئەمەش شتێکی جوان نیە. بەڵام گەر کۆڕو مەجلیسێك شوێنەکەی بچووك و

تەسك بوو، خەڵك ناچار بوو لە ناوەڕاست دابنیشن، ئەوەیان قەیناكەو گوناهی تیا نیە، خوای گەورەش دەفەرموێ: ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ: خوای گەورە لە دیندا ئەو ئەركانەی لەسەردا نەناون، كە دەبێتە مایەی بارگرانایی‌و ناخۆشی‌و لە تواناادا نەبوون﴾.

٤- لەنێوان دوو كەس دانەنیشێ بەبێ ئیزن وەرگرتنیان:

وەك ترمذي‌و ئەبو داود لە عەمری كوڕی شوعەیب ئەویش لە باوكی‌و لە باپیرەی دەگێڕنەوە، كە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**لا يحل لِرَجُلٍ أنْ يَفرُقَ بَيْنَ اثْنَينِ إلاّ بإِذنِهِما** ...حەڵاڵ نیە بۆ یەكێك كە لەگەڵ دوو كەسدا بێ‌و بە بێ ئیزنیان ئەوان بەجێ بهێڵێ)). بە مانای پێویستە ئەوان ئیزن بدەن، ئەو كەسە بڵێ: (ڕێگە هەیە بڕۆم؟).

لە گێڕانەوەیەكی ئەبی داود هاتووە: ((**لا يجلِسُ بَيْنَ رَجُلَيْنِ إلاّ بإذِنهما** ...هیچ كەسێك لە نێوان دوو كەس بەبێ ئیزنیان دانەنیشێ)). بە مانای داوای ڕێگە دانیان لێ بكات‌و بڵێ (ڕێگە هەیە لەگەڵتان دابنیشم؟).

٥- ئەو کەسەی دەچێتە لای یەکێك، یان دەیەوێ بچێتە مەجلیسێك، دەبێ لەکۆتایی مەجلیسەکە دابنیشێت:

وەك ئەبو داودو ترمذي لە جابری کوڕی سەمرە-ڕەزای خوایان لێبێ- دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی ((**كُنَّا إذا أتَيْنا النبّي ﷺ جَلَسَ أحَدُنا حَيْثُ يَنْتَهي** ...گەر بچوینایە کۆڕی پێغەمبەر، ئەوا هەر یەکێك لە ئێمە لە کۆتایی مەجلیسەکە دادەنیشت)).

ئەم جۆرە ڕەفتارە بۆ مرۆڤێکی ئاساییە، بەڵام گەر یەکێکی خاوەن پلەو پایەو زانیاری هات، ئەوا قەیناکە خاوەن ماڵ لە شوێنێکی گونجاوو تایبەتی دابنێ.

٦- لە دانیشتنی سێ کەسدا، با دوو کەسیان قسە بە نهێنی نەکەن:

وەك بوخاری‌و موسلیم لە عبداللە کوڕی مەسعود -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕنەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إذا كُنْتُم ثلاثة فلا يَتَناجى اثنان دونَ الثالثِ مِنْ أجْلِ أنَّ ذلك يَحْزُنُهُ**: گەر سێ کەس بوون لە دانیشتنێکدا، با دوو کەسیان قسە بە نهێنی نەکەن بە بێ‌کەسی سێ‌هەم، چونکە بەمە دڵی گران دەبێ‌و پێی

ناخۆشە)). لەوانەیە بڵێ باسی من دەکەن، یان گومانی تریان پێ ببات. بەڵام گەر لە مەجلیسەکە لە سێ کەسی زیاتری تێدا بوو، ئەوا قەینا کە قسە بە نهێنی بکرێ لە نێوان دوو کەس، بە مەرجێ لەوە نەترسن کە مەجلیسەکە بە گشتی گومانی خراپیان پێ نابەن.

قسەنەکردن بەنهێنیو چرپەچرپ بە ئامادەبوونی سێکەس، ئەوەش دەگرێتەوە، کە بە زمانی جیا قسە بکرێت، جا ئینگلیزی بێت یان تورکی بێت...هتد، کە دروست(جائیز) نیە، پێویستە مسوڵمان خۆی دووربگرێ لەم رەفتارە، بە واقیعیش ئەمە دەبینین، کە زۆربەی تورکمانەکان کاتێك بەیەك دەگەن، بەتورکی قسەدەکەن، بێگوێدان بە کەسی سێهەم، کە ئایا پێی ناخۆشە، یان نا.

٧- گەر یەکێك لە مەجلیسەکە بۆ پێویستی یەك چووە دەرەوە، نابێ شوێنەکەی بگیرێتەوە، گەر بەنیاز بوو بگەڕێتەوە ناو مەجلیسەکە:

وەك موسلیم لە ئەبو هورەیرە دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إذا قام أحَدُكُمْ مِنْ

مَجْلِسٍ ثُمَّ رَجَعَ إليه فَهُوَ أحَقُّ بِهِ: گەر یەکێك لە ئێوە لە مەجلیسێك هەڵساو پاشان گەڕایەوە ناو مەجلیسەکە، خۆی لە هەموو کەسێك شایستەترە بە شوێنەکەی خۆی)).

٨- پێش ئەوەی لە مەجلیسەکە هەڵسێ‌و بەجێی بێڵێ‌و بڕوات، داوای ئیزن بکات:

وەك پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ((إنّما جُعِلَ الإستئذان مِنْ أجلِ البَصَرِ ...داوای ڕێگەپێدان بە هاتنەژوورو چوونەدەر بۆ ئەوەیە، تا تووشی ڕوانینی حەرام نەبن)). دیارە ئەمەش بۆ پاراستن‌و ڕێزو حورمەتی ماڵەکەیە.

٩- دانیشتن بە ئەدەب‌و ڕێزەوە:

هەرکەسێ لە کۆڕو مەجلیسێك دانیشت، دەبێ بە ئەدەب‌و ڕێزو ویقارەوە دابنیشێ، نابێ گەمە بە ڕیشی بکات‌و خۆی بە ئەنگوستیلەکەیەوە خەریك بکات، نابێ دەست لە لوتی وەربدات، نابێ زۆر باوێشك بدات.

لە مەجلیسەکە دەبێ تەماشای چاوی ئەو کەسە بکات، کە قسەی بۆ دەکات، نابێ ڕوی لەو کەسە وەربگێڕێ.

با زۆر قسە نەکات، بە بەقەدەر شان و باڵای خۆی هەڵنەڵێ، با قسەی کەس نەبڕێ

١٠- پێش ئەوەی هەڵسن لە مەجلیسەکە دوعای کەفارەت بخوێندرێ:

وەك حاكم لە ئەبی بەرزە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ بیویستایە لە مەجلیسێك هەڵسێ دەیفەرمو: ((سبحانك اللهم وبِحَمْدِكَ أشهد أنْ لا إله إلا أنْتَ أستغفرك وأتوب أليك))، جا پیاوێك گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! تۆ قسەیەك دەکەیت کە پێشتر ئەمەت نەدەگوت. پێغەمبەر فەرموی ﷺ: ((ذلك كَفَّارةُ لِما يكون في المَجْلِسِ ...ئەم دوعایە کەفارەتی ئەو قسانەیە، کە لە مەجلیسەکە گوتراوە)).

ئـــەدەب و ئاكــاری مســوڵمان لــەكـاتی قســە كـردندا

لــەو ڕەفتــارە چــاك و كۆمەڵایەتیانــەی، كــە پێویــستە مسوڵمان لێــی بــەئاگابێ و بــە گرنگــی دابنــێ، شــێوازی گفتوگۆو قسەكردن لەگەڵ خەڵكە، پێویستە دایــك و بـ ـوك منداڵەكانیان لــێ بەهرەمەند بكەن و ڕێنماییان بكــەن بــە پێی تەوجیهاتەكانی خواو پێغەمبەری پەروەردیار ﷺ.

ئەمەش چەند شێوازو ئادابێكی گفتوگۆو قــسە كردنــە لەگەڵ خەڵك:

أ- بە هێمنی و لەسەرخۆ قســەكردن:

بوخاری و موسلیم لە خــاتوو عایــشەوە -ڕەزای خــوای لێبێ- دەگێڕنەوە: ((ما كانَ رَسول يَسْرد الحديث كَسِردِكُم هذا، يَحْدِثُ حديثا لَوْ عَدَّهُ العادّ لأحَصْاهُ: پێغەمبەری خوا ﷺ كە قسەی دەكرد وەك ئێوە قسەی نەدەكرد، بەیەك لە

دوای یەك، بەڵكو بە شێوازێكی وا قسەی دەكرد، كە گەر یەكێك پێویستبوایە بیژمێری، كە چەند وشەی فەرموە دەیتوانی بیژمێرێ))، هەروا ئەبوداود لە خاتو عایشە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، كە گوتویەتی ((كانَ كلامُهُ ﷺ فَصْلاً يَفْهَمُهُ كُلُّ مَنْ سَمِعَهُ: پێغەمبەر كە قسەی دەكرد لە نێوان وشەكان بەینی ئەدایە، بەشێوەیەكی وا هەر كەسێك گوێی لێبوایە تێدەگەیشت چی فەرموە.

لەم فەرمودە بەڕێزانە بەدەردەكەوێ، كە مرۆڤی مسوڵمان شێوازی قسەكردنەكەی، پێویستە بەهێمنیو لەسەرخۆ بێ، تا خەڵك لێی تێبگەن، نەك هێندە بە خێرایی قسە بكات بۆ خۆیشی نەزانێ چی ئەڵێ، بە تایبەتی وتاربێژ، نابێ ئەم سیفەتەی تیا بێ، كە زۆر لە وتاربێژان لەم هونەرە بێبەشنو خۆشیان بێبەش كردووە، نوێژكەران هەر لە سەرەتای وتارەكەی، تا كۆتاییەكەی لەقسەكانی حاڵی نابن.

ب- زیادەڕۆیی نەکردن لە بەکارهێنانی وشەی پاراو:

یەك لە ئادابی قسەکردن ئەوەیە، کە زیادەڕەوی نەکات لە بەکارهێنانی وشەی پاراو لە قسەکردنداو، زمان لوسی نەکات. وەك ئەبوداودو ترمذي بەسەنەدێکی (جید) لە ئیبن عومەر -ڕەزای خوایان لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: **((إنَّ الله عزّ وجلّ يُبْغِضُ البَليغَ مِنَ الرجال: الذي يخلل بِلسانه كما تَتَخَلَلُ البَقَرُ بِلِسانِها**: خوای گەورە ڕقی لەو کەسانەیە، کە لەکاتی قسەکردندا زمان لوسی دەکەن و دەمی خۆیان خوار دەکەن لە قسەکردنداو زمانیان لول دەدەن وەك کە مانگا خواردن بە زمانی لول دەدات و کاوێژ دەکات.

هەروا لە صحیحی بوخاری و موسلیم هاتووە لە ئەنەسەوە، کە پێغەمبەر ﷺ **((ان اذا تكلم بكلمة اعادها ثلاثاً حتى تفهم عَنْهُ... وكان ﷺ يَتَكَلَّمُ بِكلام فَصْلٍ وهِزْرٍ وَلا نزر، وَيَكْرَهُ الثرثَرَة في الكلام والتشَدُّقَ بِهِ** ...کاتێك کە پێغەمبەر قسەی دەکرد وشەکانی سێ‌جار دوبارە دەکردەوە تا تێی بگەن،... کە قسەی دەکرد لە بەینی دەربڕینی

وشەکان بەینێکی هەبوو نە زۆر، نە کەم. پێغەمبەر ﷺ زۆر قسەکردن و دەم پانکردنەوەی بەلاوە زۆر پێ ناخۆش بوو و ڕقی لێ دەبۆوە)).

دەبا ئێمە ئەم فەرموودانە لە خۆمان بێنینە دی و خێزان و منداڵەکانیشمان فێرکەین، کە زۆر قسە نەکەن و زیادەڕۆیی تیا نەکەن و زمان لوس نەبن و دەم پان نەکەنەوە و بە هێمنی قسە بکەن.

دیاریشە ئەو کەسەی زۆر قسە بکات، هەڵە زۆر دەکات.

ج- گفتوگۆکردن بە شێوازێك، کە خەڵك لێی تێبگەن.

مسوڵمانی ژیر و تێگەیشتوو لە ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ، هیچ کاتێك بە شێوازێك قسەکانی و وشەی نامۆ بە خەڵك بەکارناهێنێ، بەڵکو گشت کاتێك هەوڵ دەدات، کە قسە دەکات یان وتار دەدات، یان نووسین دەنوسێ، بە گوێرەی تێگەیشتنی خەڵکەکە بێت. وەك پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: **((أُمِرنا مَعَاشِرِ الانبياء أنْ نُحَدِّثَ الناس على قدر عُقُولِهم** ...ئێمەی کۆمەڵی پێغەمبەران فەرمانمان پێ کراوە بە

گوێرەی عەقڵی خەڵکەکە، قسەیان لەگەڵ بکەین))[١].

هەروەها لە (صحیح) ی بوخاری هاتووە لە عەلی بە مەوقوفی: ((حَدِّثوا الناس بما يَعْرِفونَ أتحِبونَ أنْ يُكَذَّبَ اللهُ ورَسُولُه ...خەڵك چۆن دەزانێ و تێدەگا، ئاوا قسەیان لەگەڵ بکەن. ئایا پێتان خۆشە خواو پێغەمبەرەکەی بە درۆ بخرێتەوە)).

لێرەدا ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەوە، کە قسەنەکردن بەگوێرەی عەقڵی خەڵك، بەدرۆخستنەوەی خواو پێغەمبەرە.

لە پێشەکی (صحیح)ی موسلم هاتووە لە ئیبن مەسعوددەوە -رەزای خوای لێبێ-، کە گوتویەتی: ((مَا أنت بِحُدِّثِ قوماً حديثاً لا تُبْلِغُهُ عُقُولُهُمْ إلاّ كانَ لِبَعْضِهم فِتنة ...هەر کاتێك تۆ قسە لەگەڵ قەومێك بکەیی و بەگوێرەی عەقڵی ئەوان نەبێ، ئەوا ئەم شێوازە قسەکردنە بۆ هەندێکیان دەبێتە فیتنەو ئاشوب)).

---

١) رواه الديلمي بسند ضعيف بەڵام شایەتی لەسەر زۆرە، کە ئەم حەدیسە (حسن لغيره) (كتاب كشف الخفا).

لەم تەوجیهاتە پڕشنگدارانەدا، پێغەمبەر ﷺ دەیـەوێ بە چاوساغو مامۆستایانو وتاربێژانو ئەدیبانو نووسەرانو ڕابەرانی ئەم پەیامە بەڕێزە ڕابگەیەنێ، کە کاتێك ئامۆژگاری خەڵك دەکەن، وتار دەبێژن، شت ئەنووسـن، بـا بـەگوێرەی تێگەیشتنو عەقڵی ئەم خەڵکە بێو وشەی نامۆو ناڕەسەنو بێگانە بە سروشتی مسوڵمانان بەکارنـەهێننو، مەهێننـە ناو ئەدەبی ئیسلامی ڕەسەن، بە بیانووی ئەوەی ئـەمڕۆ وا پێویست دەکاتو لوغەی عەصرە، کە ئێستا زۆر لە نوسەران هەن، چ عەلمانیو چ بەناو نوسەری ئیسلامی، جۆرە وشەی غەریبو عەجیب لە نووسینیانا بەکاردێنن وەك (پراکتیكو ئەلتەرناتیفو مۆدێرنو ستراکتۆرو لۆژیكو سۆسۆلوژیو ئیبستیمۆلۆژیاو هەمە چەشنەی ئەم وشە غەریبانە!!) کـە ئەمە بەڕاستی هیچ کاتێك لە خزمـەتی ئـەدەبی ڕەسـەنی ئیسلامیو کوردی نیەو، هیچ سوودێك نابەخشێ، خەڵکیشی لێی تێناگات، مەگەر تەنها مەبەستیان پێ ئەوە بێ، کـە خۆیان بە ڕۆشنبیر پیـشان بـدەنو خۆیـان جیاکەنـەوە لـە خەڵكو خۆیان پێ بەدەرخەن. ئـەم شـێوازی بـەکارهێنانی

وشە غەریبانە، غەزوی زمانەکەمانەو، دەیانەوێ گیانی زیندویی لـێبستێنەوە، دەبا ئەم نوسەرانە لە خوا بترسن‌و بەخۆیان دابێنەوەو بەقسەی پێغەمبەری ئازیزمان بکەن، یا بەگوێرەی عەقڵی خەڵك شت بنووسن، وتار بدەن‌و قسە بکەن، گەر خۆیان بە مسوڵمان لەقەڵەم دەدەن‌و شوێنکەوتەی پێغەمبەری خوان، گەرنا، با ناوێکی تر بۆخۆیان هەڵبژێرن.

د- قسەکردن بە شێوازێکی وا نە زۆرکورت‌و نەدرێژو وەرزکەر:

لە ئادابی شیرینکردنی قسەو گفتوگۆ ئەوەیە، نەگاتە رادەی کورت برینەوە، یان درێژدادڕی‌و خەڵك لـێ وەرز بوون. ئەمەش بۆ ئەوەیە، تا ئەو کەسەی گوێ ڕائەگرێ، بە دڵ گوێ بگرێ. موسلیم لە جابری کوڕی سەمرە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، جابر گوتی: ((**كُنْتُ أُصَلِّي مَعَ النَّبِي ﷺ، فكانَتْ صَلاتُهُ قَصْداً، وَخطبَتُهُ قَصْداً** ...لەگەڵ پێغەمبەری خوام نوێژ دەکرد، جا نوێژەکەی‌و وتارەکەی مام ناوەندی بوو)) واتە: نە زۆر کورت‌و نە زۆر درێژ بوو. هەروەها ئیمام ئەحمەدو ئەبو داود لە حەکیمی کوڕی حزام

-ڕەزای خــوای لێبــێ- دەگێڕێتــەوە، کــە گوتوویــەتی: ((شَهِدتُ مَعَ رَسُولِ الله ﷺ الجُمْعةَ فَقامَ مُتَوكِئاً على عصا -أو قوس- فَحَمَدَ الله وأثْنى عليه، فَكانَتْ كَلِماتٍ خَفيفات طيِّبات مُباركات ...لەگەڵ پێغەمبەری خـوا لـە نوێژی هەینی ئامادە بووم، جا پێغەمبەر لەسەر گۆپاڵێك- یان کەوانێك- وەستاو ســوپاس‌و ستایـشی خـوای کـردو، چەند وشەیەکی سوك‌و پیرۆزو باشی گوت)).

هـ- گوێ ڕاگرتــن بۆ ئەوکەسەی قســە دەکات:

لە ڕەفتاری جوانی مسوڵمان ئەوەیـە، کاتێـك یـەکێك قسەی بۆ دەکات گوێی بۆ شل بکات‌و، خۆی بە شتێکەوە سەرقاڵ نەکات، یــان تەماشــای تەلــەفزیۆن یــان، ڕوی لــە شتێکی دی نەبێت، کە قسەی بۆ دەکرێ.

هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەر کاتێـك، کـە پێغەمبـەر ﷺ قسەی بۆ دەکـردن، زۆر بــە گرنگییــەوە گوێیــان بــۆ ڕادەگرت‌و خۆیــان بــە شــتێکی تــرەوە ســەرقاڵ نــەدەکرد. پێغەمبەریش ﷺ گوێی بۆ ئەو کەسە دەگرت، کە دەهاتە لای قسەی لەگەڵ دەکرد، یان پرسیارێکی لــێ‌دەکرد.

هەندێ کەس هەیە، کە قسەی بۆ دەکەی، خۆی بە شتێکەوە خەریك دەکات، یان ڕوی لەتۆ نیە، بەڕاستی ئەوە بێڕێزییە، مسوڵمان دەبێ هەستیار بێت، هەستی خەڵك ڕابگرێو گوێ بۆ قسەکانیان شل بکات، ئەگینا کەسی قسەکەر بە چاوێکی سوكو نارێزانە دێتە بەرچاوی.

و- قسەکردن بە خەندەو ڕوخۆشیەوە:

ئیمام ئەحمەد لە ئوم دەرداءەوە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: کاتێك ئەبودەردا قسەی دەکرد بە خەندەوە قسەی دەکرد، خەڵکیش دەیانگوت ئەبودەردا گەمژەیە (لەبەرئەوەی بە خەندەوە قسە دەکات). ئەبودەردا گوتی: نەبینیومەو نەبیستوومە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ قسەیەکی کرد بێ، بەخەندەوە نەیگوتبێ. جا ئەبودەردا کاتێك قسەی دەکرد دەم بەخەندە بوو، لەبەر ئەوەی پێغەمبەر ﷺ ئاوای کردووە.

هەروەها موسلیم لە سەماکی کوڕی حرب دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: ((قُلْتُ لجابر بن سمرة رضي الله عنه: أكُنْتَ تُجالِسُ رَسول الله ﷺ؟ فقال جابر: نَعم كثيراً. كان رسول

الله ﷺ لا يَقوم مِنْ مَصَلاَّهُ الذي فيه يُصَلِّي الصُبْحَ حتـى تَطْلِعَ الشمس، فإذا طَلَعَتْ قام، وكانوا يَتَحَدَّثونَ - والرسول جالِسٌ - فَيَأخُذُون في أمْـرِ الجاهليـةِ فَيَـضْحَكُونَ، وَيَتَبَسَمُ ﷺ ...بە جابری کـوڕی سـەمرەم گـوت: ئایـا لـە کـۆڕو دانیشتنی پێغەمبـەرﷺ ئامـادە دەبـووی؟ جـابر گـوتی: بەڵێ، زۆربەی جار ئامادە دەبووم. پێغەمبـەری خـوا ﷺ لەو شوێنەی خۆی هەڵنەدەستا، کـە نوێـژی بـەیانی تێـدا دەکرد، تا ئەوکاتەی ڕۆژ هەڵدەهات، ئەوکاتە هەڵدەسـتاو دەڕۆیی، جا لەو کاتەی، کە پێغەمبەر دادەنیشت، هاوەڵـە بەڕێزەکانی باسی کردەوەی پێشانی جاهیلی خۆیان دەکرد، کـە چـیان کـردووە، جـا دەسـتیان دەکـردە پێکـەنین، پێغەمبەریش خەندەی دەهاتە سەر لێو)).

ئەمانەی باسکران ڕەفتاری مـسوڵمانی مولتەزیمـە، تـا کردەوەکانی پـێ برازێنێتـەوە، خـۆی لـەکاتی قـسەکردن و گفتوگۆدا شیرین بکات.

ئـــەدەب و ئاکـاری مســوڵمان لەکـاتی گـاڵتــەو ســوعبەتدا

مرۆڤی مسوڵمان بۆی هەیە گاڵتە لەگەڵ براکەی بکات، بەڵام لە سنوورێکی دیاریکراوداو، نەبێتە بێئاگایی لە یادی خواو ڕەنجاندنی دڵی برای مسوڵمان.

گاڵتەکردن چەند ئادابێکی هەیە، کە زۆر پێویستە مسوڵمانان پەیڕەوی بکەنو پابەندی بن، کە ئەمانەن:

أ- زۆر گـاڵتەنەکردنو زیادەڕەوی تێدا نەکردنی:

وەك ئەنەس -ڕەزای خوای لێبێ- گوتویەتی:

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**لَسْتُ مِنْ دَدٍ، وَلا الدَّدُ مِنِّي** ...من نە ئەهلی یاریو گاڵتەو لەهوم، نە ئەوانیش لە منن))[1]. زۆر گاڵتەکردن وا لە مسوڵمان دەکات، کە ئەرکە ئاساییەکەی لەبیر بچێتەوە، کە

---

١) رواه البخاري في (الادب المفرد) والبيهقي.

بەندایەتی خواو گێڕانەوەی حوکمی خوایە لەسەر زەوی‌و، پێکهێنانی کۆمەڵگایەکی چاك‌و پاك‌و ساڵحە.

ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ، کە نابێ مسوڵمان گاڵتەو یارییەك نەکات، بەڵام ئەمە ئەوە دەگەیەنێ، کە کاتی جدیەت دەبێ جدی بێ، گاڵتەکردن هەموو دڵمان دانەگرێ، دەنا خۆ هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەریش گاڵتەو یارییان کردووە، وەك بوخاری لە (الادب المفرد) باس دەکات: ((كانَ أصْحابُ النبّي ﷺ يَتَبادَحُون بالبَطيخ: هاوەڵەکانی پێغەمبەر بۆ گاڵتەو یاری، کاڵەکیان بۆ یەکتری دەهاویشت‌و بەیەکتری یان دائەدا)).

لە ڕاستیدا زۆر گاڵتەکردن دەبێتە مراندنی دڵ‌و، ڕق لە یەکتری بوونەوەو نەمانی هەیبەت‌و ویقار، وەك ئیمامی عومەر -ڕەزای خوای لێبێ- فەرمویەتی ((مَنْ كَثُرَ ضحكه قلت هيبته ومَنْ مَزَحَ استُخِفّ بِهِ ...هەر کەسێك زۆر پێبکەنێ، هەیبەت‌و ویقاری کەم ئەبێتەوە، هەر کەسێك سوعبەت‌و گاڵتە بکات پێی سووك دەبێت)).

ب- لە کاتی گاڵتەکردنەکەدا نابێ مەبەستت پێ ئازار گەیاندن و دڵ ئێشانی هیچ کەسێ بێ:

زۆر کەس هەن تەنانەت لە نێو مسوڵمانانیش گاڵتە ئەکەن، کە مەبەستی پێ ئازاردانی دڵی مسوڵمانانە، دیارە ئەمەش کارێکی ناشیاوی مسوڵمانانەو پێغەمبەری خوا قەدەغەی کردووە، لەم جۆرە گاڵتانەی، کە دەبێتە ئازاردان و هەست بریندارکردنی مسوڵمان وەك لە سوننەنی ئەبی داودو ترمذي هاتووە، لە عبداللە کوڕی سائیبەو ئەویش لە باوکییەوە لە باپیرەیەوە، کە گوێی لە پێغەمبەری خوا ﷺ بووە ، کە دەیفەرموو: ((**لا يأخُذَنَّ أحَدُكُمْ مَتاعَ أخيه لاعباً وَلا جاداً، وَمَنْ أخَذَ عَصا أخيهِ فَلْيَرُدُّها** ...با هیچ کەسێك لە ئێوە شتێکی براکەی بەگاڵتە، یان بەڕاستیش لێی نەبات و نەشارێتەوە، هەر کەسێکیش گۆپاڵی براکەی برد با بۆی بگێڕێتەوە)).

لە جەنگی (خندق) زەیدی کوڕی سابت لەگەڵ مسوڵمانان خۆڵی ئەگواستەوە، پاشان زۆر ماندوو بوو، سەرخەوێکی شکاند، جا عمارەی کوڕی حەزم هات و

چەکەکەی لـێبرد، کە پێغەمبەرﷺ ئەمەی زانی یەکسەر قەدەغەی ئەم کارەی لێکرد.

هەروەها بەزارو تەبەرانیو ئیبن حەبان لە عامری کوڕی رەبیعەوە -رەزای خوای لێبێ- دەگێڕنـەوە، کـەوا پیاوێـك پێلاوی پیاوێکی بردو بەگاڵتەوە لێـی شاردەوە، جـا کـە ئەمەیان بۆ پێغەمبەر گێڕایەوە، پێغەمبـەرﷺ فـەرموی: ((لا تُرَوِعـوا المُـسْلِم، فـإنَّ روْعـةَ المـسلم ظُلْـمٌ عظـيم ...مسوڵمان مەترسێنن، چونکە ترساندنی مسوڵمان زوڵمو سـتەمێکی زۆر گەورەیـە)). هـەروەها ئـەبو داود لـە عبدالرحمنی کوڕی ئەبی لەیلا دەگێڕێتەوە، کە گوتویـەتی: هاوەڵەکانی پێغەمبەر ﷺ دەڕۆیشتن، پاشان پیاوێك لەوان خەوی لـێکەوت، جا هەندێکیان هەڵـسان ئـەو گوریـسەی کـە ئـەم پیـاوە پـێی بـووە لێیـان بـردووەو...پیاوەکـە هەڵساوەو ترساوە. ئینجا پێغەمبەری خواﷺ فەرمویەتی: ((لاَ يَحِلُّ لمسلمٍ اَنْ يُروّعَ مُـسلماً ...بـۆ مـسوڵمان حـەڵاڵ نیەو حەرامە برا مسوڵمانەکەی بترسێنێ)).

جا ئێمە لە کـوێ لـە ئاسـت ئـەم فـەرمودە بەرێزانـە لەکاتێکدا خۆمان بە شوێنکەوتەی ڕێبازی ئیسلام دادەنێین.

ج- لە گاڵتەکردندا نابێ قسەی درۆی تیا بێ:

زۆر کەس هەن لە دانیشتنی مەجلیسێکدا بۆئەوەی بڵێن فلانەکەس سوعبەت چی‌و قسەی خۆشە، هەڵدەستێ بەگێڕانەوەی نوکتەی درۆو پێکەنین هێنەر، لەوانەشە خۆی بە مسوڵمان بزانێ، بێ ئاگاشە لە هەڕەشەی پێغەمبەری خواﷺ لەو کەسانەی، کە قسە دەگێڕنەوە بەدرۆ تا خەڵك پێ بکەنن. وەك ئەبو داودو ترمذي‌و نەسائی‌و بەیهەقی لە بوهزی کوڕی حەکیم لە باوکی لە باپیرەی -ڕەزای خوایان لێبێ- دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: گوێم لە پێغەمبەری خواﷺ بوو دەیفەرمو: ((وَيلٌ للذي يَحْدِثُ بالحديث لِيُضْحِكَ بِهِ القوم فَيَكْذِب وِيلٌ له، وِيَلٌ له ...ماڵ وێرانی‌و چاڵی دۆزەخ بۆ ئەو کەسەی قسە دەکات بۆ ئەوەی خەڵك بە پێکەنین بێنێ، لەکاتێدا قسەکەی درۆیە، جا پێغەمبەر دوو جار پێی دەڵێ: ماڵ وێرانی بۆ ئەو کەسە)).

هەروەها لە نەواسی کوڕی سەمعانەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خواﷺ فەرمویەتی: ((كَبُرَتْ خِيانةً أنْ تُحَدِّثَ أخاك هوَ لك مُصَدِّقٌ، وأنتَ له كاذبٌ...گەورەترین خیانەت

ئەوەیە، کە قسەی درۆ بۆ برا مسوڵمانەکەت بکەی، لە کاتێکدا ئەو باوەڕت پێبکاتو وا بزانێ قسەکەت ڕاستە))[1].

هەروەها ئەبو هورەیرە -ڕەزای خوای لێبێ- گوتویەتی: پێغەمبەری خواﷺ فەرمویەتی: ((**لا يؤمنُ العَبْدُ الايمانَ كلّه حتى يترك الكذب في المزاحة، والمراءَ وإنْ كان صادقاً** ...ئیمانی مسوڵمان بەتەواوی هەمووی دانامەزرێ، تا لە گاڵتەکردندا واز لە درۆ نەهێنێو، واز لە دەمەتەقێو موجادەلە نەهێنێ، ئەگەر چی ئەویش ڕاست بکات.

دەمێکە شتێکی زۆر ناشیرین خۆی خزاندۆتە ناومانو ئێمەش بە پێشوازیەکی گەرمەوە قبوڵمان کردووە، ئەویش درۆی نیسانە، کە لەڕاستی دا ئەمە ڕەفتارێکی بەدکاری ناشیرینی ڕۆژئاوایە بۆ ئێمەیان ناردووە، تا ڕەوشتی ئێمە بڕوشێنن. کە لەڕاستیدا ئەم درۆکردنە حەرامێکی گەورەیەو گاڵتەکردنێکی ناحەقە، پێویستە خۆمانو ماڵو منداڵمان لێی بەدوور خەینو بەقسەی ڕاستگۆیانە

---

١) رواه احمد وابو داود.

کردارەکانمان بڕازێنینەوەو، تەقواو لەخوا ترسان هەردەم دڵمان بگەشێنێتەوە.

با ئێستاش بزانین، ئایا پێغەمبەر ﷺ سوعبەت‌و گاڵتەی کردووە؟

بەڵێ، گاڵتەی کردووە، بەڵام ئەوەی ڕاست نەبووبێ نەیگوتووە، ئەمەش نموونەی گاڵتەکردنی پێغەمبەرە:

ئیبن بەکار لە زەیدی کوڕی ئەسلەم دەگێڕێتەوە، کە ژنێك هەبووە پێیان دەگوت (أم أيْمَن الحبشية)، هاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺو گوتی: مێردەکەم بانگت دەکات، پێغەمبەریش فەرموی مێردەکەت کێیە؟ مێردەکەت ئەو پیاوەیە کە سپیایی بە چاوییەوەیە؟

ژنەکەش گوتی: چاوی سپیایی پێوە نیە.

پێغەمبەر ﷺ فەرموی: نەخێر سپیایی بە چاوییەوەیە.

ژنەکە گوتی: بەخوا سپیایی بە چاوییەوە نیە.

پێغەمبەر ﷺ فەرموی: هیچ کەسێك هەیە سپیایی بە چاوییەوە نەبێ. (مەبەستی پێ سپیایی ناوەوەی چاو بووە).

هەروەها ترمذی لە حەسەنی بەسری -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: پیرەژنێك هاتە لای پێغەمبەر ﷺ و گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا دوعام بۆ بکە خوای بەخشندە بمباتە بەهەشت.

پێغەمبەر فەرموی: دایکی فلان! پیرەژن ناچێتە بەهەشت.

گوتی: پیرەژنەکە بەگریانەوە ڕۆیشت.

جا پێغەمبەر فەرموی: (پێی بڵێن ئەو بە پیرەژنی ناچێتە بەهەشت، بەڵکو بە گەنجو لاوی دەچێتە بەهەشت).

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿إِنَّآ أَنشَأۡنَٰهُنَّ إِنشَآءٗ ﴿٣٥﴾ فَجَعَلۡنَٰهُنَّ أَبۡكَارًا ﴿٣٦﴾ عُرُبًا أَتۡرَابٗا ﴿٣٧﴾﴾ الواقعة .....ئێمە خۆمان کیژەکانمان بەتایبەتی بەرهەم هێنا، بڕیارمان بۆدان هەر کچ بن، شۆخو شەنگو هاوتەمەنن﴾.

ئـەدەب و ئاكـاری مسـوڵمان لـە پیـرۆزبایی کـردنـدا

لە ڕەوشتی جوانی مسوڵمان ئەوەیە، کاتێـك برایـەکی مسوڵمان ژن دێنی، یان خوشکێکی مسوڵمان شوو دەکات، یـان خـوا منـداڵێکی پێدەبەخـشێ ...هتـد، پیرۆزبـایی لـێبکرێ.

جا پیرۆزبایی کردن چەند ئادابێکی هەیە وەك:

أ- کاتێك مسوڵمانێك خۆشی و شادیەك ڕووی تێدەکات، دڵخۆشی خۆتی بۆ بەدەرخەی و گرنگی پێبدەی:

بەڵگەشمان ئەوەیە، کە لە (صحیح)ی بوخاری موسـلیم داهاتووە، کەعب دەڵێ: گوێم لە دەنگێك بوو هاواری دەکرد بە بەرزترین دەنگ و دەیگوت: ئەی کەعبی کـوڕی مالـك! مـژدەت لـــێبێ، جـا خەڵکەکـە ئـەهاتن پیرۆزبایيـان لـــێدەکردین و یەکـسەر مـن دەرچـووم، تـا بگەمـە لای

پێغەمبەری خوا ﷺ، پۆل پۆل خەڵك پیرۆزبایی قبوڵکردنی تەوبەیان لـێ‌کردم، دەیانگوت: تەوبـە قبوڵکردنـت لـەلای خواوە پیرۆز بێ، تا گەیشتمە مزگەوت‌و بینـیم خەڵکەکـە بەدەوری پێغەمبەرن، جا یەکسەر تەلحەی کـوڕی عبیـدالله بە غاردانەوە هاتە لام‌و تەوقەی لەگـەڵ کـردم‌و پیرۆزبـایی لـێ‌کردم، (کەعب ئەم هەڵوێستەی تەلحەی هـەرگیز لـەبیر ناچێ) کەعب گوتی: کاتێك سەلامم لە پێغەمبـەری خـوا ﷺ کرد لە خۆشیانا دەموچاوی ئەدرەوشایەوەو فـەرموی: ((أبشِر بخيرِ يومٍ مَرَّ عليك منذُ وَلَدتْكَ أمُّكَ: مژدە بێ لێت بە چـاکترین ڕۆژ، کـە بـە سـەرت تێپـەڕبووە لـەو ڕۆژەی لەدایك بوویی)).

ب- لەکاتی بۆنەو موناسـەبەدا وشـەی جـوان‌و ناسـك دەربڕین‌و دوعای خەیـرکردن:

ئیسلامی بەرنامە دارێژراوی پـەروەردگاری جیهانیـان، هیچ شتێکی کۆمەڵایەتی فـەرامۆش نـەکردووە، تەنانـەت قسەو وشەو دوعـای جوان‌و ناسـکی دانـاوە بـۆ پیرۆزبـایی کردن، کە پێویسـتە مسوڵمانان لەبیری نەکەن‌و لە ژیانیاندا

پەیڕەوی بکەن‌و خەڵکیش لـێ فێربکەن. لەمانەش وەك:

١/ پیرۆزبایی کردنی یەکێك گەر خوا منداڵی پێبەخشین:

گەر خوا منداڵێکی بە مسوڵمانێك بەخـشی، وا چـاکە پیرۆزبایی لـێبکەی‌و بڵێی: (**بُورِك لَكَ الموهوبْ، وَشَـكَرْتَ الواهبَ، وَرَزَقْتَ بِرَّهُ، وَبَلَغَ أَشُدَّهُ**)). وا باشـە ئـەو کەسـەی پیرۆزبایی لـێدەکرێ وەڵامـی بداتـەوە، بڵـێ: ((**بـارك الله لَكَ، وبارك عَلَيكَ، وَرَزَقَك مِثْلَه**)). ئەم جۆرە پیرۆزباییە لە حوسـەینی ئیمـام عـەلی‌و ئیمـام حەسـەنی بەسـری گێڕراوەتەوە.

٢- پیرۆزبایی کردن لەو کەسەی لە سەفەر هاتۆتەوە:

ئەو کەسەی لە سەفەر دێتەوە، واباشە ئەم قسەیەی پێ بڵێی وەك، کە لە پێشینەوە گێڕراوەتەوە: ((**الحمدلله الـذي سَلَّمَك، وَجَمَعَ الشَّمْلُ بِكَ وأكرمك**)).

٣- پیرۆزبایی کردن لەو کەسەی لە مەیدانی جیهاد دێتەوە:

ئەو کەسەی کە لە جیهاد دەگەڕێتـەوە، وا باشـە پـێی بگوترێ: ((**الحَمْدُ لله الذي نَصَرَكَ، وأعَزَّكَ وأكرَمك**)). وەك

خاتوو عائیشە بە پێغەمبەری ﷺ فەرمووە کاتێك، کە لە جیهاد گەڕاوەتەوە، موسلیمو نەسائیو غەیری ئەوانیش لە خاتوو عائیشە دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: ((كانَ رسول الله ﷺ في غزوٍ، فَلَما دَخَلَ استقبلتهُ فأخَذْتُ بيده فقلت: الحمدلله الذي نصرك وأعزكَ وأكرمكَ ...پێغەمبەری خوا لە جەنگێك گەڕایەوە، کاتێ هاتەوە پێشوازیم لێکردو دەستیم گرتو گوتم: سوپاس بۆ خوا کە سەری خستیو بە عیززەتی کردیو ڕێزی گرتی)).

٤- پیرۆزبایی کردن لەو کەسەی کە لە حەج دێتەوە:

ئەو کەسەی لە حەج دەگەڕێتەوە، وا باشە پێی بگوترێ: (قَبَّلَ الله حَجَّكَ، وَغَفَر ذَنْبَكَ، وأخْلَفَ نَفقَتَك) ئەم جۆرە پیرۆزباییە، پێغەمبەری خوا بە کوڕێکی گوتوە، کە لە حەج گەڕاوەتەوە، ابن السني لە ئیبن عومەر گێڕاویەتیەوە.

٥- پیرۆزبایی کردنی ژن هێنانو شووکردن:

کاتێك کە مارەی کچو کوڕێك دەبڕرێ، وا باشو سوننەتە، کە پیرۆزباییان لێبکرێو بگوترێ: ((بارَكَ الله

لـكَ، وبـارك علـيْـكَ، وَجَمَـعَ بيْنَكُمـا في خَيْـرٍ)). ابـو داود وترمـذي وغەيری ئەوانيش لە ئەبو هورەيرە -ڕەزای خـوای لێبێ- دەگێڕنەوە، كە كاتێك يـەكێك ژنـی بهێنايـە، يـان شووی بكردبايـە، پێغەمبـەر ﷺ ئەيفـەرمو: ((بـاركَ الله لكَ، وباركَ عليْكَ، وَجَمع بينكما في خَيرٍ)).

٦- پیرۆزبایی کردن لە کاتی جەژندا:

وا باشـە لـەدوای نوێـژی جـەژن مـسوڵمان بـە بـرای مسوڵمانی بڵێ: ((تَقَبّل الله منّا ومِنْكَ... خوا لـە ئێمـەو ئێوە وەربگرێ) بەرامبەرەكەشی هەمان شتی وەڵام داتەوە.

٧- گەر كەسێك چاكەی لەگەڵ كـردی وا چـاكو سـوننەتە پێی بڵێی: (بـارك الله لك في أهلـك ومالـك، وجـزاك الله خيْراً).

ئەمەش وەك نەسائیو ئیبن ماجە لە عبداللّـەی كـوڕی ئەبی ربیعەیان گێڕاوەتەوە، كە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ چل هەزاری لـێ قەرز كردم، كاتێـك كـە پـارەی بـوو قەرزەكـەی دامــەوە فـەرموی: ((بـارك الله لـك في أهلـك ومالك، إنما جزاء المُسْلَفِ الحَمْدُ والثنـاء ...خوا بەرەكـەت

بهاوێته ماڵو منداڵتو سامانت، بەڕاستی پاداشتدانەوەی قەرزدەر سوپاسو ستایش کردنیەتی)). ترمذي لە ئوسامەی کوڕی زەید -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوەو ئەویش لە پێغەمبەری خوا ﷺ، کە فەرمویەتی: ((مَنْ صَنَعَ اليه مَعْروف فقال لفاعله: (جزاك الله خيرا)، فقد بلَغ في الثناء ...هەر کەسێك چاکەیەکی لەگەڵ کراو بە چاکەکەرەکەی گوت: (خوا پاداشتت بداتەوە) ئەوا سوپاسو ستایشی کردووە)).

ج- لەگەڵ پیرۆزبایی کردن واباشە دیاری پێشکەش بکرێ:

گەر خوا منداڵی بە کەسێك بەخشی، یان ژنی هێناو شووی کرد، واباشە دیاری پێشکەش بکرێ، وەك لە چەند فەرمودەیەکی پێغەمبەر ﷺ ئاماژەی بۆ کراوەو هانی لەسەر داوە لەمانە:

- لە خاتوو عائیشەوە بە مەرفوعی، کەوا پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ((تَهادوا تحابّوا ...دیاری، بۆ یەکتری ببەن، یەکتریتان خۆش دەوێ))[1].

---

١) رواه الطبراني في الاوسط.

• لە ئەبوهورەیرە بـە مـەرفوعی: ((**تَهادوا فإنَّ الهدية تَذْهَبُ وَحَرَ الصَدْرِ** ...دیاری پێشکەشی یەکتری بکەن، چونکە دیاری ڕق‌و قینی دڵ ناهێڵێ))(١).

• لە ئەنەسەوە بە مـەرفوعی: ((**عليْكُم بالهدايا فإنَّها تُورثُ المودة. وتَذْهَبُ الضَغائن** ...دیاری پێشکەش بـە یـەکتری بکـەن، چـونکە دیـاری دەبێتـە مایـەی خۆشەویستی‌و ڕق‌و قین لەدڵ ناهێڵێ))(٢).

سـەبارەت بـە دیـاری بـردن دیاردەیـەکی سـەیر لـە کۆمەڵگەی ئێمە دەبینرێ ئەویش ئەوەیە، کـە خێزانێـك.. ماڵێك.. کەسێك خـۆی ئەخاتـە ژێـر بـاری قـەرزەوە، لـە ڕاستیدا ئەمە پێچەوانەی ڕێنموویەکانی پێغەمبەرە ﷺ. مەرج نیە هەر دەبێ شتێك گرانبەها بێت، یـان پارەیـەکی زۆر بـێ، بـەڵکو ئەمـە شـتێکی ڕەمزییـە، کـەوا تـۆ خۆشەویستی خۆتی بۆ دەردەبڕی، نـەك خـۆ خستنە ژێـر باری قەرزێك، کە خۆت حەزی پێناکەیت‌و لە شەرمی ڕوان ئەم دیاریە گرانبەهایە پێشکەش دەکەیت.

---

١) رواه البخاري في الادب المفرد واحمد.

٢) رواه الديلمي.

ئـەدەب و ئاکـاری مسوڵمانان
لە کاتی سـەردانی نەخۆشدا

مـسوڵمانان کـە بەڕاسـتی بـرای یـەکترین، وەك یـەك جەستەو لـەش وان، کـە کاتێـك ئەنـدامێکی ئـەم لەشـە دەکەوێتە ئازار، گشت ئەندامـەکانی تـر ئەکەونـە ئـازار. مسوڵمانیش تا لە ژیان دابێ، تووشی نەخۆشیو نەسـاغی دەبێ. نەخۆشیش وەك هەموو کەس دەیزانێ، پێویستی بە سـەردانو دڵدانـەوەو دڵ ڕاگـرتن هەیـە، تـا ئـازاری نەخۆشیەکەی لەسەر کەم بێتەوە.

جـا بـۆ چـوونە لای نـەخۆش، ئیـسلام ئـەم بەشەشـی فەرامۆش نـەکردووە، بـەڵکو چـەند ئـادابو ڕەفتـارێکی دانـاوە، پێویـستە مـسوڵمانان بۆخۆیـان بـە گـشتیو منداڵەکانیشیان لـێ فێر بکەن.

ئادابەکـانیش ئەمانەن:

أ- پەلەکردن لە سەردانی نەخـۆش:

کاتێـك مـسوڵمانێك دوچـاری نەخۆشـی دەبـێ، وا پێویـستو چـاکە، یەکـسەر بـچێتە سـەردانی، وەك پێغەمبـەر ﷺ فەرمویـەتی: ((إذا مَـرِضَ فَعِـدْهُ ...گـەر مسوڵمانێك نەخۆش کەوت، یەکسەر سەردانی بکە)).

ب- کـەم مانەوە لای نەخـۆش:

لە ڕەوشتی جوانی مسوڵمان لەکاتی سـەردانی بـۆ لای نەخۆش ئەوەیە، کە زۆر لەلای نەمێنێتەوە، بەتایبەتی گەر نەخۆشەکە ئافرەت بوو. بەڵام گەر نەخۆشەکە حاڵەتی باش بوو، سەلیقەی قسەکردنی هەبوو، ئـەوا قەیناکـە زۆریـش لەلای بمێنێتەوە، واچاکە ڕۆژێك نا ڕۆژێك سەردانی نەخۆش بکرێت، گەر حاڵەتی چاك بوو.

ج- دوعـاکردن بۆ نەخـۆش:

کاتێك دەچیتە لای نەخۆشێك، واباشە دوعـای شـیفای بۆ بکـەی، وەك ئـەم دوعایـەی، کـە پێغەمبـەر ﷺ بـۆ نەخۆشـی کـردووە. لـە خـاتوو عائیـشەوە -ڕەزای خـوای لێبێ-، کە کاتێك پێغەمبەر ﷺ خێزانی نـەخۆش بـووە،

چووەتە لای‌و دەستی ڕاستی بەسەردا هێناوەو فەرمویەتی: ((اللّهم رَبّ الناس. أذهَبْ البأس، إشفِ أنتَ الشّافي لا شِفاء إلاّ شِفاؤكَ، شِفاءً لا يُغادِرُ سَقَماً ...خوایە ئەی پەروەردگاری خەڵك، نەخۆشی لادە. شیفا بنێرە هەر تۆ شیفادەری‌و هیچ شیفایەکی نەخۆش نیە، جگە لە شیفای تۆ، شیفایەك بنێرە کە نەخۆشی بە دواوە نەبێ))(١).

هەروەها ئیبن عەباس گوتویەتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ((مَنْ عاد مريضاً لَمْ يَحْضُرْهُ أجَلُهُ فقالَ عِنْدَهُ سَبْع مراتٍ: (أسأل الله العظيم ربُّ العرش العظيم أنْ يَشْفيك إلاّ عافاهُ الله مِنْ هذا المرضْ)) ...هەر کەسێك سەردانی نەخۆش بکات، بەمەرجێ ئەجەلی نەهاتبێ، حەوت جار بڵێ: ((أسأل الله العظيم رب العرض العظيم أن يشفيك ...لە خوای بەرزو مەزن داوا دەکەم، کە خوای عەرشی گەورەیە شیفات بۆ بنێرێ)، ئەوا خوای گەورە لەم نەخۆشیە چاکی دەکاتەوە))(٢).

١) بوخاری‌و موسلیم گێڕاویەتیانەوە.

٢) ئەبوداود و حاکم‌و ترمذي گێڕاویەتیانەوە.

با ئێمەش هەردەم دوعایەنەمان لەیادبێ تا پاداشتی خوا بەدەست بێنین و دڵنەوایی نەخۆشەکان بین.

د- دەست خستنەسەر شوێنی ئازارەکەو دوعا خوێندن بەسەریدا:

لە ئەبی عبداللّەی عوسمانی کوڕی ئەبی العاصەوە، کەوا لە لەشیدا، شوێنێکی ئازاری هەبووەو، بە پێغەمبەری ﷺ فەرموە، کە ئەم ئازارەی هەیە، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرمو: ((ضَعْ يدكَ على الذي يألَمُ من جسدكَ قلْ: بسم الله – ثلاثاً- وقلْ سَبْعَ مراتٍ: أعوذ بعزةِ الله: دەستت لەسەر ئەو شوێنە دابنێ کە ئازار بە لەشت ئەگەیەنێ سێ جار بڵێ: بسم الله و حەوت جاریش بڵێ: (أعوذُ بعزة الله وَقُدْرَتِهِ مِنْ شَرِّ ما أجِدُه أُحاذِرْ ...پەنا دەگرم بە عیزەت و هێزو توانای خوای گەورە لە خراپەی ئەو شتەی کە هەمەو حەزەریش وەرئەگرم))[١].

---

١) موسیلم گێڕاویەتیەوە.

هـ- وا چاکـه له ئەحواڵی نەخۆش پرسیار بکەی:

لە ئیبن عەباسەوە کەوا عەلی کوڕی ئەبی تالب -ڕەزای خوای لێبێ- ((**خَرَجَ مِنْ عند رسول الله ﷺ في وَجْعِهِ الذي توفي فيه عليه الصلاة والسلام، فقال الناس: يا أبا الحسن كيف أصبح رسول الله؟ قال: (أصْبَحَ بِحَمْدِ الله بارِئاً)** ...لەلای پێغەمبەری خواﷺ هاتە دەرەوە، کە نەخۆش بوو بەو نەخۆشیەی، کە گیانی پێ سپارد. جا خەڵکەکە گوتیان: ئەی باوکی حەسەن! پێغەمبەری خوا ﷺ حاڵی چۆنە؟ گوتی: سوپاس بۆ خوا چاکە))[١].

و- واچاکـه لەلای سەری نەخۆش دابنیشی:

ئەمەش وەك كە پێغەمبەرﷺ ئاوای ڕەفتارکردووە، وەك ئیبن عەباس -ڕەزای خوایان لێبێ- گوتویەتی: کاتێك پێغەمبەر ﷺ سەردانی نەخۆشی دەکرد، لەلای سەریەوە دادەنیشت‌و پاشان حەوت جار ئەیفەرمو: ((**أسأل الله العظيم رب العرش العظيم أن يشفيك**))، جا گەر ئەجەلی

---

١) بوخاری گێڕاویەتیەوە.

دوا بخرێ، ئەوا لەم نەخۆشییەی چاك ئەبێتەوە[١].

ز- دڵدانەوەی نەخۆش و ئاوات خواستن بە چاکبوونەوەو تەمەن درێژی:

ئەم سیفەتە دڵڕفێنە کاریگەریەکی بە تینی هەیە لەسەر دڵ و دەروونی نەخۆش، هەروا دەبێتە دڵخۆشکردنی و هیوا پێدانی.

ئەبی سەعیدی خودری -ڕەزای خوای لێبێ گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إذا دَخَلْتُمْ على مريضٍ فَنَفِّسوا له أجَلَهُ (بِطول العمر)، فإنَّ ذلك لا يَرِدُ شيئاً، وَيَطيبُ نَفْسَهُ ...گەر چوونە لای نەخۆش داوای تەمەن درێژی بۆ بکەن، چونکە ئەمە هیچ شتێك ڕەت ناکاتەوەو دڵیشی پێ خۆش دەبێ))[٢].

هەروا لە حەدیسی ئیبن عەباسدا هاتووە، کە بە نەخۆش دەگوترێ: ((لا بأس طهور إنشاء الله ...قەیناکە إن شاء الله بوەتە مایەی پاککردنەوەی گوناهەکان)).

---

١) بوخاری لە (الادب المفرد)، گێڕاویەتیەوە .

٢) ترمذي و ئیبن ماجە گێڕاویەتیانەوە.

ح- واچاکە داوای دوعــا لە نەخۆش بکەیت:

وەك ئیبن ماجەو ئیبن السني لە عومەری کوڕی خەتاب -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خــوا ﷺ فەرمویــەتی: ((إذا دَخَلْـتَ علـى مـريضٍ فَمُـرْهُ فَلْيَدْعُ، فإنَّ دُعاءَهُ كَـدُعاء الملائكـة ...گـەر چـوویتە لای نەخۆش پێی بڵێ دوعات بۆ بکات، چونکە دوعاکەی وەك دوعای فریشتەکان وایە)).

گ- گــەر نەخۆشــێك لە حاڵەتی گیاندان بــوو (لا إلــه إلا الله)ی بیــربخرێتەوە:

ئەبی سەعیدی خودری -ڕەزای خوای لێبێ- گوتویەتی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((لَقِنـوا مَوْتـاكُمْ لا إلـه إلا الله ...ئەو نەخۆشانەی کە لە حاڵەتی مردنــدان پێیــان بڵێن: (لا إله إلا الله) بڵێن))[١].

هەروەها مەعازی کوڕی جەبەل -ڕەزای خوای لێبــێ- گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ((مَنْ كان آخِـرُ كَلامـه لا

---

١) موسلیم گێڕاویەتیەوە.

إله إلا الله دَخَلَ الجنّة ...هەرکەسێك لـەکاتی گیانـدانی، کۆتا قسەی لا إله الا الله بێت، دەچێتە بەهەشت))[١].

١) ئەبو داودو حاکم گێڕاویەتیانەوە.

ئـەدەب و ئاكـاری مسـوڵمان لە پرسـەو تەعزیـەدا

پرسەو سەرەخۆشـی چـەند یاسـاو ئـادابێکی تایبـەتی هەیە، کـە پێویـستە مـسوڵمان پـەیرەوی بکـەن و خۆیـان دوورخەنەوە لە ئاکارو داب‌ونەریتە نەفامیەکانی ئەمڕۆ.

یاساو ئادابەکانیش ئەمانەن:

أ- دوعاكردنی پاداشـتدانەوە بۆ خاوەن پرسـەكە:

ئیمـامی نـەوەوی لـە کتێبەکـەی (الاذکـار)دا دەڵـێ: باشترین قسە، کە بە خاوەن مردوو بگوترێ ئەوەیە، کە لـە (صحیح)ی بوخاری موسلیمدا هاتووە، لە ئوسامەی کوری زەیدەوە، کە گوتویەتی: (یەکێك لە کـچەکانی پێغەمبـەر ﷺ نێردرایە لای پێغەمبەر ﷺ تا بـانگی بکـەن و پێـی بڵێن منداڵێکی کـچەکەی لەسـەر مردنـە. پێغەمبـەریش فەرموی بگەڕێوە لای و پێی بڵێ: ((إنّ لله ما أخذَ، ولَهُ ما أعطى. وكُلّ شيءٍ عِنْدَهُ مُسَمّى، فَمُرها فَلْتَصْبِر ولْتَحْتَسِب

...خوای گەورە بۆی هەیە، ئەوەی هەیە بیباتەوە، وە بۆیشی هەیە، کە ببەخشێ، هەموو شتێکیش لای ئەو، ماوەی دیاریکراوە. جا پێی بڵێ با ئارام بگرێو داوای پاداشت لە خوا بکات)).

ئیمامی نەوەوەی دەڵێ: شێوازی پرسەنامە هیچ حەرامی تێدا نیە، بە هەر چ شێوازێك پرسە دەکەی، دروستە. بەڵام وا باشترە لە پرسەی مسوڵمان بگوترێ: ((أعظَمَ اللهُ أجْرَك، وَأحْسَنَ عَزاءَكَ، وَغَفَرَ لِمَيِّتِكَ))، واباشە پرسەکردنی مسوڵمان بۆ کافر بەم شێوەیە بگوترێ: ((أعظم الله أجركَ، وأحسن عَزاءكَ)).

ب- بەباشدانانی چێشت دروستکردن بۆ خاوەن مردوو:

بۆ پتەوکردنی پەیوەندی کۆمەڵایەتی، ئیسلام بە باشی داناوە، کە خواردن بۆ ماڵی خاوەن مردووەکە بکرێت، چونکە ماڵە مردووەکە لەبەر دڵتەنگیو خەمباریان، لەوانەیە نەتوانن بەم کارە هەڵسن. ئەمەش بە پێی ئەو گێڕانەوەی، کە ئەبوداودو ئیبن ماجەو ترمذي لە عبداللّەی کوڕی جەعفەر گێڕاویەتیانەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری

خوا ﷺ فەرمویەتی: ((اِصْنَعُوا لآلِ جَعْفَرَ طَعاماً فإنَّهُ قَدْ أتاهُمْ أمرٌ يَشْغَلُهُمْ ...خواردن بۆ ماڵی جەعفەر[1] دروستکەن، چونکە ئەوان شتێکیان بەسەر هاتووە، کە وای لێکردوون سەرقاڵ بن‌و نەتوانن چێشت دروستکەن)).

ج- بەدەرنەخستنی دڵ خۆشی‌و ڕووخۆشی بەرامبەر ئەو کەسانەی، کە پرسەنامەیان لێ‌دەکەی، یان دڵیان دەدەیەوە:

لەکاتێك یەکێك دەمرێ مسوڵمانی پابەندی دینی خوا، هەرگیز کارێکی وا ناکات کە خەڵك بە سوکی سەیری بکەن‌و بە خراپە باسی بکەن‌و ئیسلامیشی پێ ڕەش‌و ناشیرین بکات، بەڵکو لەم کاتەدا دڵنەوایی کەسوکاری مردووەکە دەداتەوە چ بە ئایەت بێ، یان بە فەرمودە شیرینەکانی پێغەمبەر ﷺ، یان بە بەسەرهاتێکی واقیعیانەی ئیسلامی. لەم کاتانەشدا پێ‌ناکەنێ‌و تەنانەت خەندەشی نایەتە سەر لێو‌و قسەی پڕوپووچ ناکات‌و نوکاتی پێکەنین هێنەر ناکات.

---

١) جەعفەری کوڕی ئەبو تالیب لە جەنگی (مۆتە) شەهید بوو.

هەروەها بە شێوازێکی نەرم و نیان و کارامەو لێهاتوانەو بە دڵێکی پڕ لە تەقواوە ئامۆژگاری ئامادەبوان دەکات.

ئـەدەب و ئاکـاری مسـوڵمـان لە کاتی پژمین و باوەشـك دان

لەو ئادابو ڕەفتارە جوانانەی ئیسلامی خۆشەویستمان بۆی داناوین، کە لەناو کۆمەڵگا پیادەی بکەین، ئادابی پژمینو باوەشکە، کە پێویستە خۆمانو منداڵەکانیشمان فێر بکەین بەو شێوەیەی، کە پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێنمویی کردووە.

أ- کاتێك مسوڵمانێك دەپژمێو دەڵێ: الحمدلله پێویستە پێی بڵێی یَرْحَمُكَ الله ، ئەویش بڵێ: یَهْدِیَکُمُ الله ویُصْلِحْ بالَکُمْ.

ئەمەش بە پێی ئەم گێڕانەوەی، کە بوخاری لە ئەبو هورەیرەوە -ڕەزای خوای لێبێ- گێڕاوەتەوە، ئەویش لە پێغەمبەر ﷺ، کە فەرمویەتی: ((إذا عطس أحدکم فَلْیَقُلْ: الحمد لله، وَلْیَقُلْ أَخُوهُ أو صاحِبُهُ: یَرْحَمُكَ الله، فإذا قالَ لَهُ، یَرْحَمُك الله، فَلْیَقُلْ یَهدیکم الله وَیُصْلِحْ بـالَکُمْ))،

وە لە گێڕانەوەیەکی ئەبو داودو ترمذي هاتووە، کـە بڵـێ: ((يَغْفِرَ الله لَنا ولَكُم)).

ب- ئەو کەسەی دەپژمێ، گەر نەیگوت (الحمد لله) تـۆ پێی ناڵـێی يرحمك الله:

ئەمەش وەك موسـلیم لـە ئـەبی موسـا -ڕەزای خـوای لێبـێ- گێڕاوەتیـەوە، کـە گوتویـەتی: گـوێم لێبـوو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی: ((**إذا عطس أحدُكُم فحمد الله فَشَمِّتوهُ، فإذا لَمْ يَحْمَدِ الله لا تُشَمِّتُوهُ** ...گەر یـەکێك لە ئێوە پژمی‌و سوپاسی خوای کرد، واتە: گوتی الحمدلله، ئێوەش دوعای پژمینی بۆ بکەن، واتە بڵـێن: يرحمك الله، بەڵام گەر پـژمی‌و نـەیگوت الحمدلله، ئـەم دوعایـەی بـۆ مەکەن)).

هەروەها بوخاری‌و موسلیم لە ئەنەسەوە -ڕەزای خـوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: ((**عَطَسَ رَجُلانِ عِندَ النبّي ﷺ فَشَمتَ أحدُهُما ولَمْ يُشَمتَ الآخر. فقال الذي لم يَشَمِّتَهُ: عَطِسَ فلان فَشَمَّتَهُ وعَطَسْتُ فَلَمْ تُشَمِّتْني؟ فقال عليه الصلاة والسلام: هذا حَمَدَ الله، وَأنتَ لَمْ تَحمد الله:**

دوو پیاو لەلای پێغەمبەر پژمین، یەکێکیان گوتی: الحمدلله و دوعای پژمینی بۆکرا. بەڵام ئەوی دی نەیگوت: الحمدلله و دوعای پژمینی بۆ نەکرا. جا ئەو کەسەی دوعای پژمینی بۆنەکرا گوتی: فلانەکەس پژمی و دوعای پژمینی بۆکرا، کەچی من پژمیم و دوعام بۆ نەکرا؟

پێغەمبەر ﷺ فەرموی: (چونکە پیاوەکەی دی، کە پژمی گوتی: الحمدلله، بەڵام تۆ سوپاسی خوات نەکرد.

جا وا باشە گەر یەکێك پژمی و نەیگوت الحمدلله بە بیری بهێنرێتەوە، کە ئایا سوپاسی خوای کردووە، یان نا.

ج- لەکاتی پژمینا واباشە دەست، یان دەستەسرێك بخرێتە سەر دەم و، بە گوێرەی توانا نەهێڵرێ دەنگی زۆر بێت.

ئەمەش وەك پێشەوای ئازیزمان محمد ﷺ ئەم ڕەوشتە جوانەی لەخۆی هێناوەتە دی، وەك ئەبو داودو ترمذي لە ئەبو هورەیرەوە -ڕەزای خوای لێبێ- گێڕاویەتیانەوە، کە گوتویەتی: ((كان رسول الله ﷺ إذا عطس وَضَعَ يَدَهُ أو ثَوْبَهُ على فَمِهِ. وَخَفَضَ- أو غَضَّ - بها صَوْتَهُ

...پێغەمبەری خوا گەر پژمیبایە دەستی، یان کراسەکەی دەخستە سەر دەمیو دەنگی نزم دەکردەوە)).

هەروەها ئیبن السني لە عبداللهی کوڕی زوبەیری دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إنَّ الله عزَّ وجلَّ يَكْرهُ رَفْعَ الصوت بالتثاؤبِ والعَطّاس ...خوای بەرزو مەزن پێی ناخۆشە لەکاتی باوەشكو پژمیندا دەنگ بەرز بکرێتەوە)).

لەڕاستیدا زۆر کەس هەن لەناو مەجلیسێك، یان لەلای هەر کەسێکدا کاتێك دەپژمێ بە شێوەیەکی ناشیرین دەنگی بەرزدەکاتەوە، تەنانەت پڕیشکی پژمینەکە ئەدات بەدەوروبەریدا، دیارە ئەمە ئاکارێکی ناپەسەندو ڕەفتارێکی سوکە، خوای گەورە حەز بەو کارە ناکات.

د- گەر یەکێك لە سێجار زیاتر بپژمێ پێی نالێن: يرحمك الله.

وەك موسلیمو ئەبو داودو ترمذي لە سەلمەی کوڕی ئەکوەع -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: ((عَطَسَ رجُلٌ عِنْدَ رسول الله ﷺ وأنا شاهِدٌ، فقال رسول

الله ﷺ: يرحمك الله، ثم عَطس الثانيـة أو الثالثـة، فقـال رسول الله ﷺ يَرحمك الله، هـذا رَجُـلٌ مزكـوم ...پیاوێـك لەلای پێغەمبەر پژمی‌و منیش لەوێ ئامـادەبووم‌و ئاگـام لـێ‌بوو، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: يرحمك الله، پاشان بۆ دووەمین‌و سێیەم جار پژمی‌یەوە، دیـسان پێغەمبـەری خوا ﷺ فەرمووی: يرحمك الله، ئەم پیاوە توشی هەڵامـەت بووە)).

لەبەرئەوە گەر یـەكێك لـە پـاش سـێ‌جار پـژمی پـێ‌ی ناگوترێ: يرحمـك الله. وەك ئـيبن الـسني لـە ئـەبوهورەیرە دەگێڕێتەوە، كە دەڵێ: گوێم لە پێغەمبەری خـوا ﷺ بـوو دەیفەرمو: ((اذا عَطَسَ أحدكم فَلْيُشَمِّتْهُ جليسُهُ، واذا زادَ عَنْ ثلاثة فَهُوَ مزكوم، وَلاَ يُشَمَّتْ بَعْدَ ثَلاثٍ: گەر یـەكێك لە ئێوە پژمی با ئەوەی لەگـەڵی دانیـشتووە، پـێ‌ی بڵـێ: يرحمك الله، بەڵام گەر لە سێ‌جار زیاتر پژمی ئەوە تووشـی هەڵامەت بووە، یەكێكیش لە پاش سێ جار بپژمێ، پـێ‌ی ناگوترێ يرحمك الله.

هـ- گـەر نامـسوڵمان پـژمی وا باشـە پـێی بڵـێی: (یهدیکـم الله):

ئەمـەش وەك ئـەبو داودو ترمـذي لـە ئـەبو موسـای ئەشعەری -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: **((کان الیَهود یَتعاطـسون عِنـدَ رسـول الله ﷺ یرجـون أن یقـول: یرحمـك الله، فیقـول: یهـدیکم الله ویـصلح بـالکم** ...جولەکەکان لە لای پێغەمبەری خوا ﷺ دەپـژمین‌و بـە ئاوات بون پێغەمبەر ﷺ پێیان بڵـێ: **یرحمـك الله**، واتـە: خـوا ڕەحمتـان پێبکـات. بـەڵام پێغەمبـەری خـوا ﷺ دەیفەرمو: **((یهـدیکم الله ویـصلح بـالکم))**، واتـە: خـوا هیدایەتتان بدات‌و ئەحواڵتان باش بکات)).

و- گەر ئافرەتێکی نامەحرەم پژمی، واباشترە، کە پـێی نەڵـێی: (یرحمك الله)

بۆچـونی زۆر لـە زانـاو موجتەهیـدان ئەوەیـە، گـەر ئافرەتێکی بێگانە (نامـەحرەم) واتـە: (جگـە لـە دایـك‌و خوشك‌و ژن‌و پوورو کچەزاو ژنی باوك) بپژمێ، کەراهەتی

هەیە بە ڕادەیەکی حەرام کـە پیـاوی بێگانـە پـێی بڵـێ: یرحمك الله. بەڵام گەر ئافرەتەکە پیر بوو ئەوەیان قەیناکـە. دیارە ئەمەش بۆیە کەراهـەتی هەیـە، تـا دەرگـای ڕێگـا خۆشکردنی گوناهو تاوان دابخرێ.

ئیبن الجوزی دەڵێ: لە ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەلـەوە وەرمان گرتووە، کە پیاوێکی خواناس‌و خواپەرسـت لـەلای بـووە، جـا ژنەکـەی ئیمـام ئەحمـەد پـژمیوە، پیـاوە خواناسەکەش پێی گوتوە: یرحمك الله، ئیمـام ئەحمـەدیش گوتویەتی: خواناسێکی نەزانە بەوەی، کە کەراهەتی هەیـە بە ئافرەتێکی بێگانە بگوترێ: یرحمك الله.

ئەمانەی باسکران سەبارەت بە پژمین بوو، بەڵام ئاداب‌و ڕەفتای مسوڵمان لەکاتی باوەشکدا بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

أ- بـە گوێرەی توانـا نـەهێڵرێ باوەشـك بێتـەوەو دەم نەکردنـەوە:

ئەم ئاداب‌و ڕەفتارەی ئێستا باسی دەکەین، ئاکـارێکی جوانی ئیسلامی کۆمەڵایەتییە، کە کەسی لـێ نابوێردرێ، کە ئەویش باوەشکە.

دیارە لەکاتی باوەشکدا دەم کردنـەوە، شـێوەی مرۆڤـ چەند ناشیرین دەکات و کەسایەتی مرۆڤـ دێنێتە خوارەوە.

جا بۆ ئەم مەبەستە پێغەمبـەری خـوا ﷺ مەنهـەج و ڕێرەوی داناوە، تا مسوڵمانان لەنێو خۆیاندا پیادەی بکەن و منداڵەکانیـشیان لـێ بەهرەمەنـد بکـەن و بـە خـەڵکی بسەلمێنن، کـە ئیـسلامە تاکـە بەرنامـەی شارسـتانیەت و ڕۆشنبیری، نەك ڕۆژئاوای بەناو ڕۆشنبیر.

ئـەبو هـورەیرە -ڕەزای خـوای لێبـێ- گوتویـەتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: (إنَّ اللهَ يُحبُّ العَطَّاسَ، وَيَكْـرَهُ التثاؤُبَ، فإذا عَطَسَ أحدكُمْ وحَمـد الله تعـالى، كـان حقـاً علـى كُـلِّ مُـسْلِم سَـمِعَهُ أن يقـول لَـهُ: يرحمـك الله، وأمـا التثاؤب فإنما هو من الشيطان، فإذا تثاءَبَ أحَدُكُمْ فَلْيَـرُدَّهُ ما استطاع، فإن أحدكم اذا تثاءَب ضَحِك مِنْـهُ الـشيطان: خوای گەورە پژمینی خۆش دەوێ و حەزی بە باوەشك نیـە، گەر یەکێك لە ئێوە پژمی و گوتی: الحمـدلله، ئـەوا لەسـەر هەر مسوڵمانێکە، کە گوێ بیستیەتی پێی بڵـێ: یرحمـك الله، باوەشك هاتنەوە لـە لایـەن شـەیتانەوەیە، جـا گـەر

یەکێکتان باوەشکی هاتەوە، با بیگەڕێنێتەوە بە گوێرەی تواناو نەهێڵێ باوەشکی بێتەوە. چونکە کاتێك یەکێك لە ئێوە باوەشکی دێتەوە، شەیتان گاڵتەی پێ دەکاتو پێی پێ دەکەنێ))(١).

ب- گەر باوەشك هات دەست لەسەر دەم دابنێ:

ئەمەش وەك موسلیم لە ئەبی سەعیدی خودری -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إذا تثاءَب احدكم فَلْيُمسك بيده على فَيه فإنَّ الشيطان يُدْخُلُ: گەر یەکێك لە ئێوە باوەشکی هات، با دەستی لەسەر دەمی دابنێ، چونکە شەیتان لەوێوە دەچێتە ژوورەوە)).

جا زۆر لە زاناو موجتەهیدان وای بەباش دەزانن، کە لەکاتی باوەشك هاتن لە نوێژدا دەست بخرێتە سەر دەم.

ج- دەنگ بەرزنەکردنەوە لەکاتی باوەشکدا:

وەك موسلیمو ئەحمەدو ترمذي گێڕاویانەتەوە، کە

---

١) بوخاری گێڕاویەتیەوە.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إن الله يحب العطاس ويكره التثاؤب فإذا تثاءَب أحدكم فلا يقل هاه ...هاه، فإن ذلك مِنَ الشيطان يَضْحَكُ مِنْهُ** ...خوای گەورە پژمینی خۆش دەوێ‌و حەزی لە باوەشك نیە، جا گەر یەکێکتان باوەشکی هات، با نەڵێ: ها ها، چونکە ئەمە لە شەیتانەوەیەو پێی پێدەکەنێ)).

ئیبن السيني لە عبداللەی کوڕی زوبەیرەوە دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إنَّ الله عزّ وجلّ يكره رفع الصوت بالتثاؤب والعطاس** ...خوای گەورە حەز بە باوێشك‌و پژمینی بەدەنگەوە ناکات)).

ئیتر لە کۆتاییدا داوا لە گشت مسوڵمانێك دەکەم، یەکەمیان لەخۆمەوە، بەم ئەدەب‌و ئاکارە جوان‌و بەرێزانەی ئیسلام، ئاکارو کردەوەکانمانی پێ برازێنینەوەو پەیوەندی کۆمەڵایەتیمانی پێ بەهێز بکەین.

هەڵبەت ئەم ئادابو یاساو ئاکارانەی ئیسلام، سەنگی مەحەکی مسوڵمانە، کە دەتوانێ لە کۆمەڵگەکەیدا پیادەی بکات‌و، بە خەڵکانی عەلمانی خۆ ناز بە

ڕۆشنبیری، بسەلمێنێ، کە ئەم ئاکارو ئادابانە پێوەری ڕاستەقینەی ڕۆشنبیری و مەدەنیەتە، نەك زانستێکی ڕوتی ڕەق و وشك.

داواکارم لە خوای بەخشندە کە دڵەکانمان... کردەوەکانمان... گوفتارمان.. ئاکارو ڕەوشتمان وا لێبکات بەپێی شەریعەتە بێوێنەکەی خۆی بکاتو، گوناهو تاوانەکانمان لەسەر شان هەڵگرێو بیخاتە سەر شانی موشریکانو کافرانو دوژمنانی خۆی.

ئێمەش بە بەهەشتی ڕازاوەو دڵڕفێن شاد بکات. ئامین.

* * *

سەرچاوەكان:

١- تربية الأولاد في الإسلام، د. عبدالله ناصر علوان.
٢- أدب المسلم في العبادات والمعاملات والعادات المعاصرة، محمد سعيد بيض.
٣- منهج التربية النبّوية للطفل، محمد نور بن عبدالحفيظ سويد.
٤- آداب المسلم، عبدالرحيم ماردني، دار المحبة، دمشق.
٥- منهاج المسلم، أبوبكر جابر الجزائري.
٦- صلة الأرحام ثوابها وفضلها والتحذير من قطعها -مجدي محمد الشهاوي- الطبعة الأولى ١٩٩٩ مكتبة الإيمان للنشر والتوزيع

نــاوەرۆك